

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 43 (4–2014)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2014

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзієвський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Сафонова В. Є., д-р екон. наук, Хачатрян Г. Е., д-р екон. наук.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Гаркуша В. С., канд. юрид. наук, доцент, Демченко С. Ф., д-р юрид. наук, Джуль В. В., д-р юрид. наук, проф., Ковальська В. В., д-р юрид. наук, ст. наук. співр., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., д-р юрид. наук, доцент, Мартиненко О. А., д-р юрид. наук, проф., Муравйов К. В., канд. юрид. наук, доцент, Недюха М. П., д-р філос. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф., Темченко В. І., канд. юрид. наук, доцент, Христинченко Н. П., канд. юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук, проф., Ярмиш О. Н., д-р юрид. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Бучек А. О., д-р психол. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 29 жовтня 2014 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 43 (4–2014). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2014. — 248 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

Міністерством освіти і науки України збірник “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних наук (за наказом МОН України від 21.11.13 № 1609).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2014
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2014

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Юлдашев О. Х., Баганець В. О. Контроль за господарською діяльністю з боку прокуратури	68
Перегуда Є. В. Регулювання мовних аспектів політичної кризи	5	Щокін Р. Г. Особливості правового регулювання деяких майнових прав у сфері інтелектуальної власності	75
Блиств Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К. В. Корупція у сфері державного управління як загроза національній безпеці України (політичний аспект)	11	Александров Ю. В. Вірус імунodefіциту людини і питання відповідальності за його розповсюдження	80
Гольцов А. Г. Неоімперський геополітичний проект “Руського світу”	25	Комаров В. А. Про соціальну справедливість у практиці правового регулювання трудових відносин в Україні	87
Самойленко О. П. Політика у людському вимірі: людиноцентристський аспект і гуманітарно-моральні засади	32	Миронова В. О. Деякі питання застосування домашнього арешту як запобіжного заходу за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України	93
Білоусов В. М. Держава і громадянське суспільство: проблема взаємин задля стабільного розвитку соціуму	36	Бортник В. А. Генезис законодавства про кримінальну відповідальність за посягання на честь та гідність особи в період українського державотворення	98
Гаращук Є. В. Культура політичного протесту як елемент політичної культури	39	Лісовська Ю. П. Інтелектуалізація як протидія терористичній діяльності в системі інформаційної безпеки	105
Кравченко А. І. Трансформація політичних цінностей в процесі формування державності	46	Поліщук М. Г. Система судів США та можливість використання окремих її положень в діяльності судів України	110
Ляшенко Є. О. Геополітичні фактори міжнародної міграції населення на початку ХХІ сторіччя	50	ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	114
Салманов А. Гейдар Алієв як фундатор зовнішньополітичної стратегії Азербайджану	56	Захожай В. Б., Бурсов Р. В. Сучасні підходи щодо визначення технологічного рівня промислових підприємств	114
ЮРИДИЧНІ НАУКИ	62		
Нікітін Ю. В. Основоположні засади спрямування спеціально-кримінологічної протидії злочинності	62		

Шконда В. В., Кальянов А. В.

Термінологічний аналіз категорії
“глобалізація” 122

Амбросенко О. П.

Семантичний аналіз континууму поглядів
на дефініцію “витрати” 129

Dikarev O. I.

“Silk Road” richthofen’s geoeconomical
paradigm in China Eurasia resources
diplomacy 133

Захожай К. В.

Статистичне забезпечення
управління боргом
Державного бюджету України 140

Карбовська Л. О.

Методичні підходи до оцінки рівня
збалансованості попиту і пропозиції
на ринку праці фахівців з вищою освітою
в зарубіжних країнах 148

Козлова А. І., Климчук М. М.

Ітерація інституційної детермінанти
розвитку підприємств альтернативної
енергетики 152

Кубайчук О. О.

Моделювання економічних
залежностей в MS EXCEL
за емпіричними даними з використанням
покрокових алгоритмів 158

Баєв В. В.

Економічні передумови розвитку
медичного туризму в Україні 163

Марченко С. М.

Обґрунтування моделей
ціноутворення на продукцію
сільськогосподарського машинобудування
залежно від взаємин
між учасниками ринку 168

Близнюк А. С., Толстенко О. В.

Проблеми формування інституту
соціального партнерства та соціально
орієнтованої підприємницької діяльності
в Україні 178

Климчук С. А.

Ідентифікація етапів розвитку
підприємств альтернативної енергетики
в Україні 184

Корецька О. В.

Розвиток теорії конкуренції і сучасне
розуміння конкурентоспроможності
промислових підприємств 189

Таранець В. О.

Методологічні основи державного
регулювання довгострокового соціального
розвитку регіонів 196

Шестак М. Л.

Управління інноваційними проектами
як дієва форма поліпшення інвестиційного
процесу в Україні 204

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ 208**Найдьонов І. М.**

Ефективний навчальний діяльності —
ефективне управління 208

Домбровская О.

Арт-терапия в комплексном методе
психософической реабилитации
с участием дельфинов 215

Заверуха О. В.

Проблема автономності у підлітковому віці
в працях вітчизняних та зарубіжних
дослідників 219

Любас Б.

Концептуальні засади людиноцентричної
політики в системі управління персоналом 227

Р. Піарска

Парадигмальні особливості конституювання
інституту сім'ї в сучасних умовах
функціонування соціумів:
психологічний аспект 230

К. Шафранская

Нарушения развития речи и коммуникации
у интеллектуальных инвалидов
и конфликт с законом 233

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 241

УДК 323.1

Є. В. ПЕРЕГУДА

Київський національний університет будівництва і архітектури

РЕГУЛЮВАННЯ МОВНИХ АСПЕКТІВ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 5–10

Проаналізовано мовне різноманіття суспільства як чинник його єдності. Запропоновані підходи до розв'язання політичних конфліктів у мовній сфері в контексті сучасної політичної ситуації в Україні.

Незалежно від того як саме найближчим часом розвиватимуться бойові дії на Сході України та коли настане замирення в регіоні, державна влада та політичні сили вже сьогодні мають виробляти різні види політик, які дали б змогу розв'язати суперечності, що призвели до війни. Адже антитерористична операція сама по собі не є засобом подолання кризи, вона, в кращому разі, створює передумови для цього.

Важливі аспекти врегулювання стосуються мовного питання. Власне поштовхом до сплеску сепаратизму стало скасування Закону України “Про засади державної мовної політики” [14]. І хоча на це рішення було накладене вето, спіраль кризи було розкручено. Але цей закон — лише зовнішній мовний чинник кризи. Поширені твердження про те, що ніхто не заважає громадянам розмовляти обраною мовою, що в Україні транслюють телеканали, друкують газети та книжки російською та іншими мовами, але ігнорують те, що мова є не лише ознакою, а й чинником ідентичності. Те, що інститути мовної полі-

тики не відповідають інтересам значної кількості громадян, є небезпечним явищем. На думку соціологів, якщо “соціальні інститути не здатні обслужити індивідуальні/суспільні інтереси й потреби, люди можуть створювати нові можливості, покликані убезпечити їх у ситуації провалів інституціональних підтримок у повсякденному житті. Зрештою, відбувається дуплікація соціальної реальності, на підставі чого можуть набути розвитку “паралельні суспільства” із власними регулятивними та підтримувальними механізмами. ...Така реальність може спричинити специфічні наслідки на шляхах соціальної інтеграції, що ведуть до сепаратизації й розвитку паралельних суспільств” [8, 150–151]. Тому функціонери ООН переконані, що мовне питання є важливою причиною можливого розколу України [7]. Отже, однією з причин сепаратизму є нездатність інститутів держави забезпечити потреби громадян у мовній сфері, як і в багатьох інших сферах.

Але до конфліктів потрібно ставитись діалектично. Ще Л. Козер звернув увагу на те,

що вони виконують також і позитивні функції. Серед них — не лише діагностична, а й комунікативна функція. Конфліктні події “слід розглядати як важливий показник прагнення спільноти до соціального зчеплення, інтеграції з комплексним “великим” суспільством” [8, 154]. Отже, конфлікт — це форма діалогу, без якого єдність суспільства неможлива.

Мовне питання вивчали І. Кресіна, В. Кулик, В. Литвин, О. Майборода, Л. Нагорна, Ю. Римаренко та ін. Варто виокремити колективну монографію “Мовна ситуація в Україні: між конфліктом та консенсусом”, що вийшла під егідою ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. Але викладені в цій та інших працях ідеї потребують свого розвитку. Нинішня криза скоригувала ситуацію і потребує конкретних заходів. Крім того, ідеї, які розвивають деякі вчені щодо мовного питання, не завжди реалістичні. Тому нашою метою є запропонування підходів до розв’язання проблем у мовній сфері в контексті сучасної кризи.

Нині політикум обговорює різні варіанти розв’язання мовних проблем. Президент декларує, що українська мова має бути єдиною державною, але пропонує ввести статус регіональних мов, надавати який мають самі регіони. Формально це продовжує лінію “закону Колісниченка–Ківалова”, але це лише засадничий принцип, спрямованість якого залежить від механізму реалізації. “Свобода”, навпаки, проти офіційного статусу російської мови і на державному, і на регіональному рівні. На думку лідера партії, якщо б Донбас був україномовним, не було б сепаратизму та військової агресії Росії [18]. Але проблема у тому, що Донбас не є україномовним і навряд чи таким найближчим часом буде. Є сили, що дотримуються протилежної позиції. Лідери сепаратистів виступають за надання російській мові статусу державної [9]. Але перешкодою на цьому шляху є не лише позиція праворадикалів. Як слушно писав М. Рябчук, державну двомовність можна підтримати, якщо чиновники сприймають її як обов’язок знати обидві мови, але вони, на його думку, сприймуть це як право не знати одну з них.

Аналізуючи, який підхід є доцільним та реалістичним, ми спираємось на розробки

вчених не лише щодо мовного питання, а й загалом полікультурності. Г. Зімон зауважував, що регіоналізм в Україні, з одного боку, ускладнює ухвалення рішень, перешкоджає відверненню загроз, з другого — створює шанси, спонукає до компромісів [6, 347]. Цю думку поділяв і фундатор етнодержавознавства Ю. Римаренко, який вважав за необхідне та можливе перетворити поліетнічність населення на фактор сили та могутності держави [15, 171]. Л. Нагорна вважає, що різноманітність “суперечить не єдності, а різним уявленням про єдність” [11, 203]. Отже, полікультурність, а відтак багатомовність принципово не суперечить єдності суспільства та держави. Вона може спричинити конфлікти, а може сприяти зростанню довіри. Звідси випливають дві можливі політичні стратегії.

Одна спрямована на подолання різноманітності, чого прагне “Свобода”. Вона неможлива без символічного насильства. Але є сумніви щодо його ефективності. Насильницька українізація не зламає повсякденні мовні орієнтації, адже “спроби конструювання ідентичностей політичними методами рідко бувають вдалими” [11, 196]. Навпаки, “коли представники однієї з субкультур відчують, що їй загрожують дії або наміри суб’єктів з іншої субкультури (або інших субкультур), виникає конфлікт, який може мати вибухову силу” [12, 64].

Друга стратегія передбачає відмову від уніфікації, використання мовно-культурного плюралізму. У зазначеній монографії ІПіЕНД до цілей мовної політики в Україні віднесені “збереження поліетнічності та поліфонічності українського суспільства, гармонійне співіснування ...різних мов та їх носіїв, втілення моделі мововжитку, яка найбільшою мірою сприяла б суспільному прогресу” [10, 394]. О. Бабкіна пише, що “стабільність суспільства можлива тільки як співіснування різних за інтересами соціальних груп” [2, 9]. М. Остапенко включає до демократичної культури плюралізм не лише як відображення, а й як стимулювання різноманіття суспільно-політичного буття [12, 64]. Пропагуючи “узгодження цінностей культур”, єдиним його шляхом вона вбачає “визнання можли-

вості кожної цінності, що входить до складу кожної з усієї множини культур” [12, 65–66].

Проте пошук механізмів реалізації цієї стратегії є дуже складним завданням. Наприклад, спроба пошуку спільного для груп інтересу, більш важливого, ніж групові інтереси, наштовхується на проблему того, хто буде його формулювати, адже кожна з груп претендуватиме на монопольне право бути речником цього інтересу. Аналогічна їй теза про те, що в полікультурному суспільстві групова відмінність не повинна “випинатися” на фоні інших культур, логічна щодо груп, які домінують у суспільстві, але не щодо меншин.

Шлях розв’язання проблеми слід шукати в іншій площині. Г. Зімон вважає, що єдиною відповіддю на виклики, які несуть розмаїття, відмінності в походженні, ментальності та очікуваннях майбутнього, є демократія [6, 347–348]. Але це поняття потребує корекції, коли вживається щодо культури, зокрема мовної сфери. На думку М. Кастельса та його послідовників, у мережевому суспільстві діють тенденції до кризи класичної демократії, потрібна інша її форма. “Розуміння демократії як влади більшості повинно бути доповнено необхідністю захисту меншин, і особливо окремої людини від інформаційного насильства” [16, 290].

На думку Л. Бунецького, перехід українського суспільства до несуперечливої політичної системи пов’язаний з “можливістю розвитку ...неоінституційної політики, заснованої на активності самодіяльних соціальних рухів та організацій...” [3, 99]. До витоків сепаратизму зарубіжні дослідники відносять, зокрема, недостатнє представництво етнічних меншин у владі [22]. Л. Даймонд засобом попередження міжетнічних конфліктів вважає залучення меншин до політики [21].

Відомий співак та громадський діяч С. Вакарчук у березні 2014 р. запропонував 10 принципів, які, на його думку, забезпечать успішну розбудову держави. Один з них: “Уважно слухайте та чуйте усі без винятку регіони України. На Сході та на Заході. І в першу чергу — голос простих людей” [5]. Отже, в контексті постмайданної ситуації, війни на Сході, загрози цілісності держави

питання технології розв’язання проблем, зокрема мовної сфери, інколи важливіші за певний варіант розв’язання. Інтереси цілісності держави, реалізація принципів Євромайдану вимагають надання суспільству та населенню регіонів права самостійно вирішувати питання мовних режимів. Так, для зняття напруги та послаблення зовнішнього тиску питання про другу державну мову має бути винесене на референдум. Те саме, але вже на місцевому рівні, стосується надання статусу регіональної мови в регіонах, де відбуваються воєнні дії. Методи прямої демократії є найпослідовнішим демократичним засобом розв’язання проблем. Сучасна криза досягла такої гостроти, коли зняття напруги можливе лише завдяки їх застосуванню. Це вимагає регламентації механізмів підготовки, проведення та реалізації результатів національних та місцевих референдумів.

Але “референдумний” шлях можливий лише щодо статусу російської мови. Низка інших проблем, а саме статус мов інших меншин, не може бути вирішена таким чином. Їх підтримка шляхом надання статусу регіональної мови вимагає інших методів, оскільки частка меншин у населенні регіонів часто менше 50 %. Тому необхідні інші шляхи, зокрема, регламентація в законі умов надання статусу регіональної мови самого цього статусу, прав меншин, обов’язків державної влади та місцевого самоврядування. “Закон Колісниченка–Ківалова” містив більшість цих положень, але конфлікти навколо його реалізації, наприклад, відмова Ізмаїльської міськради надати статус регіональної болгарській мові, хоча болгарська меншина відповідала вимогам закону [4], свідчили про його недосконалість, необхідність фіксації права “малих громад”, обов’язків органів влади ухвалювати рішення тощо.

Але ці питання можуть бути вирішені пізніше. Наразі актуально зняти напругу щодо російської мови, що можна зробити лише через масове опитування. У зв’язку з цим виникає ще одна проблема. Як вважає Г. Зімон, у міжетнічній сфері демократія спрацьовує, коли члени спільноти розглядають себе громадянами держави та внаслідок цього розпад

чи відділення неможливі [6, 348]. Отже, держава перш ніж застосувати ідею референдумів, має бути переконана, що громадяни, зокрема “бунтівних регіонів”, відчувають себе членами політичної спільноти.

Звернемо увагу на дослідження громадської думки населення Сходу та Півдня у березні-квітні 2014 р. Вони доводять, що громадяни, навіть попри негативне ставлення до нової влади та вимоги щодо збільшення прав регіонів, усвідомлювали себе громадянами України. За даними Інституту соціологічних досліджень та політичного аналізу, у березні 67,5 % мешканців Донбасу бажали жити в єдиній Україні. 50,2 % були за збереження унітарного устрою, але 31,6 % виступали за більшу децентралізацію. На користь федералізації висловлювались 15,5 %. Відокремлення від України та входження до РФ бажали 18,2 % респондентів, незалежної Донецької республіки — 4,7 % [13].

Опоненти запитують — а чому ж тоді мешканці Донбасу голосували на референдумі 11 травня? По-перше, у другій декаді травня в регіоні вже точились бойові дії і були масові жертви серед мирного населення. По-друге, а хто сказав, що голосування 11 травня означало прагнення від’єднатись? Адже на референдумі про це не запитували. Отже, радикалізація громадської думки в регіоні може бути пов’язана, по-перше, з бойовими діями та жертвами, по-друге, з можливою дестабілізацією у “Великій Україні”, тобто протистоянням між політичними силами, між ними та суспільством, зокрема й внаслідок тривалості АТО та зростання жертв серед мобілізованих.

У теоретичному аспекті слід звернути увагу на поняття “багатошарової ідентифікації”. Самоідентифікація громадян як мешканців регіону не суперечить принципово одночасній самоідентифікації з національною спільнотою. Вона може їй суперечити, якщо вони антагоністичні. Але нині така антагоністичність ще не охопила свідомості більшості. Більше того, на певному етапі це не було властивим навіть керівникам “сепаратистів”. Так, у квітні сили, які захопили будівлю Донецької облдержадміністрації, в телеєфірі

заявляли, що вони “не сепаратисти, не терористи, не диверсанти і не найманці”. Їх мета — домогтись, щоб “влада почула голос Донбасу” [20]. Квітнева програма руху “Південний Схід” передбачала “утвердження держави, де людина відчувала б себе не другосортною, з неправильною мовою або історією, а повноцінним громадянином” [19]. Навіть липневі дані Л. Кучми про відстоювання на переговорах вимог федералізації та другої державної мови слід тлумачити не лише як впертість, а й як те, що “сепаратисти” допускають можливість того, що регіон лишиться у складі України. Але подальші військові дії, збільшення жертв можуть змінити ситуацію. Тому метою держави є переконання громадян у тому, що самоідентифікація як мешканців регіонів не суперечить усвідомленню громадянами України, навпаки, останнє є передумовою першого.

Отже, наразі відсутні умови, які заважають реалізації демократичних засобів розв’язання мовного питання в Україні та на Сході. Державна влада та політичні сили мають довіряти громадянам, не боятися слухати їхню думку. За даними Центру Разумкова, у травні за статус російської мови як державної виступали 25,3 % мешканців України, а 71,2 % були за те, щоб єдиною державною була українська мова. На Сході таких було 47,8 %. Це більша частка мешканців регіону, які були за надання російській мові статусу державної. Хоча 31,3 % українців висловлювались за те, щоб російська мова була офіційною в окремих регіонах [1].

Але реалізація демократичних методів розв’язання мовних проблем в Україні не є найбільш імовірним сценарієм. Це пов’язане, по-перше, з особливостями політичної еліти та певних бізнесових кіл, які бачать у війні зручний спосіб отримання політичних дивідендів та перерозподілу власності, по-друге, з загостренням фінансово-економічної кризи, по-третє, з загостренням політичних відносин. Важливим чинником є й зміни у громадській думці, зокрема скорочення прихильників демократії, зростання ксенофобії, які фіксують соціологи останніми роками [17]. Важливо й те, що після політичного краху

Партії регіонів відсутні сили, які б акумулювали інтереси, зокрема у мовній сфері, мешканців Сходу та Півдня.

Отже, існуючі інститути мовної політики не задовольняють потреб значної частини громадян України, що й стало однією з причин кризи. Зasadничим принципом мовної політики України має бути перетворення мовного різноманіття на фактор єдності суспільства. Умовами цього є дотримання принципу захисту прав меншин та теоретична конструкція багаторівневості самоідентифікацій. Механізмом реалізації цієї політики є пряма демократія. Необхідною її передумовою є самоусвідомлення більшості громадян як членів полікультурної, але єдиної політичної спільноти. Перешкодами на цьому шляху є зацікавленість політичних сил у силовому сценарії розв'язання кризи та радикалізація настроїв у суспільстві.

Література

1. 71 % граждан считают, что украинский язык должен быть единственным государственным — опрос. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.unian.net/politics/919617-71-grajdan-schitayut-chto-ukrainskiy-yazyik-doljen-byit-edinstvennyim-gosudarstvennyim-opros.html>
2. Бабкіна О. В. Демократична політика як імператив сучасного глобального розвитку / О. В. Бабкіна // Політика і духовність в умовах глобальних викликів. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 22. — [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. — К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2014. Спецвип. — С. 8–14.
3. Бунецький Л. Л. Політичні інститути в Україні: від авторитаризму до демократії / Л. Л. Бунецький // Вісн. СевНТУ: 36. наук. пр. — Вип. 136/2012. Сер. "Політологія". — Севастополь, 2012. — С. 98–107.
4. В Измаиле болгарам отказали в праве на региональный язык. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.unian.net/news/520884-v-izmaile-bolgaram-otkazali-v-prave-na-regionalnyiy-yazyik.html>
5. Вакарчук призывает "новую" власть не идти по пути своих предшественников. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.unian.net/politics/898356-vakarchuk-prizyivaet-novuyu-vlast-ne-idti-po-puti-svoih-predshestvennikov.html>
6. Зімон Г. Демократія та нація: демократія та загрози // Україна. Процеси націотворення / Упоряд. А. Каппелер; пер. з нім. — К.: К. І. С., 2011. — 337–351 с.
7. Ижак Р. Украина под угрозой раскола по языковому признаку / Р. Ижак. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3350493-ukrayna-pod-uhrozoi-raskola-po-yazykovomu-pryznaku-oon>
8. Куценко О. До соцієтальної інтеграції чи до розвитку "паралельних суспільств"? (Порівняльне дослідження міжетнічних взаємодій) / О. Куценко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 1. — С. 140–165.
9. Кучма Л. Із сепаратистами контактуємо регулярно. Поводяться, як папури / Л. Кучма. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/07/23/7032812/>
10. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом та консенсусом. — К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — 398 с.
11. Нагорна Л. Регіональна ідентичність як фактор впливу на вітчизняний політичний процес // Наука. Влада. Політика / Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України; редкол. М. І. Михальченко (голова) та ін. — К.: Знання України, 2008. — С. 183–206.
12. Остапенко М. А. Єдність у різноманітті як один із принципів організації сучасного демократичного життя / М. А. Остапенко // Політика і духовність в умовах глобальних викликів. Політ. науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 22. — [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. — К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2014. — Спецвипуск. — С. 61–67.
13. Отделения от Украины и вхождения в состав РФ хотят 18,2 % жителей Донецка. — опрос. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3346575-otdeleniya-ot-ukrayny-yvkhodzheniya-v-sostav-rf-khotiat-182-zhytelei-donetska-opros>
14. Порошенко П. Решение о лишении русского языка статуса регионального было ошибкой / П. Порошенко. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3385352-reshenye-o-lyshenyy-russkoho-yazyka-statusa-rehyonalnoho-bylo-oshybkoj-poroshenko>
15. Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. — К.: Юрінком, 1995. — 272 с.
16. Сашук Г. М. Характерні ознаки культурного впливу інформаційного суспільства / Г. М. Сашук // Політологічний вісник. — 2013. — Вип. 69. — С. 285–294.

17. Тищенко Ю. Про кризу та цінності в Україні / Ю. Тищенко. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/ukr/articles/2009/07/21/4106294/>

18. Тягныбок грозит не допустить официального статуса для русского языка. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3402040-tiahnybok-hrozyt-ne-dopustyt-ofytsyalnoho-statusa-dlia-russkoho-yazyka>

19. Царев назвал условия для налаживания диалога между властью и народом. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rbc.ua/rus/news/politics/tsarev-nazval-usloviya-dlya-nalazhivaniya-dialoga-mezhdu-vlastyu-17042014185100>

20. Шустер зачитал требования сепаратистов, которые захватили Донецкую ОГА. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.unian.net/politics/909704-shuster-zachital-trebovaniya-separatistov-kotoryie-zahvatili-donetskuyu-oga.html>

21. Diamond L. J. Developing Democracy: Toward Consolidation / L. J. Diamond — Baltimore: John Hopkins University Press, 1999. — XVI+362 p.

22. Zimmerman J. F. Equity in Representation for Women and Minorities / J. F. Zimmerman // Electoral Systems in Comparative Perspective: Their Impact on Women and Minorities / W. Rule and J. F. Zimmerman, eds. — Westport: Greenwood Press, 1994. — P. 3–14.

Існуючі інститути мовної політики не задовольняють потреб значної частини громадян. Мовне різноманіття не суперечить єдності суспільства та ґрунтується на багаторівневості мовних самоідентифікацій. Механізмом реалізації мовної політики в умовах кризи є методи прямої демократії. Радикалізація політичних еліт та суспільства — перешкода на шляху демократичного сценарію.

Существующие институты языковой политики не удовлетворяют потребностей значительного количества граждан Украины. Языковое разнообразие не противоречит единству общества и базируется на многоуровневости языковых самоидентификаций. Механизмом реализации языковой политики в условиях кризиса являются методы прямой демократии. Радикализация политических элит и общества — препятствие на пути демократического сценария.

Existing institutions of language policy don't satisfy the needs of a main number of Ukrainian citizens. Linguistic diversity is not contrary to the unity of society and is based on multilevel linguistic identity. The methods of direct democracy are the the mechanisms for the implementation of language policy in times of crisis. The radicalization of political elites and society is the obstacle to the democratic scenario.

Надійшла 2 вересня 2014 р.

Т. І. БЛИСТІВ

*Головне управління з питань судоустрою та правової політики
Адміністрації Президента України*

В. Т. КОЛЕСНИК

Головне управління з питань безпеки та оборони Адміністрації Президента України

П. Я. ПРИГУНОВ

К. В. КАРПОВА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

КОРУПЦІЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ (ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 11–24

Розглядаються прояви корупції у сфері державного управління як загрози національній безпеці України.

Однією з проблем сучасного українського суспільства є запобігання і подолання корупції, яка нині набула значного розмаху. Для успішної боротьби з нею важливого значення набуває її всебічне осмислення — з'ясування суті, причин виникнення, особливостей виву та шляхів подолання.

У сучасному значенні поняття “корупція” розглядається як протиправна діяльність, що полягає у використанні посадовими особами своїх прав і можливостей з метою одержання особистої вигоди [1]. У ст. 1 Закону України “Про засади запобігання і протидії корупції” цей термін визначається як “використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей” [2].

Корупція є явищем, що включає цілу низку аспектів — соціальних, економічних, правових та політичних. У зв'язку з цим для його вивчення існує багато підходів. Зазвичай дослідники визначають його кримінологічним, хоча нині все популярнішим стає точка зору про те, що корупція — це поняття не стільки правове, скільки соціальне та моральне, оскільки воно означає підкупність та продажність посадових осіб [3].

Таким чином, у загальному вигляді корупцію можна охарактеризувати як соціальне явище, що охоплює всю сукупність діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами наданої їм влади та посадових повноважень з метою задоволення власних інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших правопорушень, що створюють умови для вчинення корупційних правопорушень або їх приховування [4].

Проблемам проявів корупції у державному управлінні як соціально-політичного явища у своїх дослідженнях приділяли увагу такі вітчизняні дослідники, як І. Сікора, Є. Невмержицький, А. Сафонов, С. Телешун,

Ю. Таран, О. Рудик, Є. Перегуда, І. Рейте-рович, В. Щербань та ін. Серед зарубіжних авторів, що розглядали проблеми корупції у державах перехідного типу, в тому числі пострадянського простору, та її впливу на ефективність державного управління, слід відзначити наукові праці К. Уоллеса, К. Херфера, К. Педерсена, Л. Йохансена, Р. Хислопа, А. Шайо, С. Коткіна, М. Філла, К. Ріда та ін. Феномену проявів корупції у державному управлінні значну увагу приділяють також російські науковці, зокрема Г. Сатаров, Б. Демідов, С. Бондаренко, А. Сунгуров, М. Горний, А. Жалінський, Е. Панфилова, С. Швердяєв та ін. Нароблений вітчизняними та зарубіжними вченими досвід протидії корупції та їх пропозиції щодо вдосконалення діяльності правоохоронних органів у протидії цьому явищу потребує вивчення та впровадження на рівні підготовки відповідних законів та інших документів, прийняття управлінських рішень керівництвом країни [5–6].

Разом з тим, проблеми подолання корупції у сфері державного управління та розробки дієвих механізмів протидії з боку правоохоронних органів поки не вирішені. Не розроблена сучасна Національна Стратегія протидії корупції на 2015–2020 рр.

Серед основних причин корупції — недосконалість правової системи та неможливість забезпечити всеохоплюючий контроль у сферах, де вона має місце.

Особливість корупції полягає в тому, що вона має здатність впливати на різні сфери життя суспільства. Саме тому боротьба з нею не може обмежуватися правовими заходами, які реалізуються переважно у формі юридичної відповідальності. Для протидії і подолання корупції слід застосувати комплексний підхід, що включає також економічні, політичні, організаційні та інші заходи [7].

Серед негативних наслідків корупції можна виокремити матеріальні та нематеріальні втрати суспільства.

До матеріальних втрат суспільства належать [8]:

- неефективний розподіл, витрачання, а також пряма втрата державних ресурсів;

- зменшення обсягів інвестицій в економіку та нецільове використання міжнародної допомоги, у зв'язку з чим уповільнюється економічне зростання;
- неефективність корупційних фінансових потоків (з точки зору економіки);
- зниження якості роботи сфери послуг;
- зниження ефективності роботи державного апарату;
- розорення приватних підприємств, неефективне використання здатностей та здібностей індивідів та відтік кваліфікованих кадрів до інших країн;
- зростання соціальної нерівності;
- підвищення рівня організованої злочинності.

До нематеріальних наслідків корупції належать [9]:

- зниження суспільної моралі;
- втрата політичної легітимності влади.

Вважається, що до корупції може бути схильна будь-яка людина, яка володіє дискреційною владою — владою над розподілом суспільних матеріальних благ (ресурсів). Головним стимулом корупційних діянь особи є можливість отримання нею економічного зиску через використання владних повноважень.

У міру того, як держава викорінює корупцію, витрати на боротьбу з нею зростають так, що для майже повної її ліквідації необхідні витрати, які значно перевищують втрати від самої корупції. Виявляється, що для суспільства неможливо забезпечити повну ліквідацію корупції через високу витратність цієї боротьби. Однак слід враховувати подальшу ефективність коштів, витрачених на боротьбу з корупцією. Так, на відміну від коштів, отриманих корупціонерами, кошти, витрачені на боротьбу з ними, в подальшому більш ефективно “працюють” в економіці держави та меншою мірою йдуть за кордон. Але, надмірне захоплення боротьбою з корупцією на шкоду усуненню її причин здатне позбавити адміністративну систему гнучкості, а населення громадянських свобод. Крім того, влада може використовувати “каральне” законодавство для посилення свого контролю над суспільством і переслідування своїх політичних супротивників.

Корупцію можна класифікувати за багатьма критеріями: за типами взаємодіючих суб'єктів; за способом взаємодії суб'єктів; за типом зиску; за спрямованістю (внутрішня чи зовнішня), ступенем централізації та передбачуваності [10] тощо.

За типами взаємодіючих суб'єктів корупцію можна класифікувати також таким чином [10, 335–336]:

1. Корупція у сфері вищих органів державної влади та вищої ланки судової системи. Вона стосується груп осіб, які перебувають у владі, недобросовісна поведінка яких полягає в проведенні політики у власних інтересах збагачення, без урахування інтересів суспільства. Із корупції у цій сфері можна виокремити безпосередньо бюджетну корупцію, яка зумовлена можливістю доступу представників партій-переможців до ресурсів державного і місцевих бюджетів, а також політичну корупцію, яка створює клановість політичних партій.

2. Ділова корупція, яка виникає у процесі взаємодії виконавчої та судової влади із представниками бізнесу.

3. Побутова корупція, що виникає при взаємодії пересічних громадян із владою. Вона виявляється у зловживаннях чиновників при наданні адміністративних послуг, проведенні перевірок діяльності приватних осіб тощо. За кількістю охоплених осіб, побутова корупція є наймасовішим явищем, що саме і визначає її загальний рівень у країні.

Ділова та побутова корупція має місце у державному управлінні, місцевому самоврядуванні, у судовій, податковій, дозвільній системах, у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту тощо.

За способом взаємодії суб'єктів ці види корупції можуть бути розподілені також на [11]:

- вимагання / здирництво (стосовно сфери державних органів, це так званий державний рекет), що ґрунтується на встановленні посадовими особами перешкод, за допомоги в подоланні яких вимагається певна винагорода. У цьому випадку потерпілою стороною є особа, яка звертається до посадової особи;

- змова, яка принципово відрізняється від вимагання / здирництва тим, що є вигідною обом її сторонам, а потерпілою стороною є держава чи інший, третій суб'єкт взаємовідносин.

Виявлення факту змови, на відміну від виявлення факту вимагання / здирництва, є доволі складною процедурою. Тому довести факт змови, у значній кількості випадків, майже неможливо.

Крім того, усі види корупції можна розподілити за такими класифікаційними ознаками [12]:

- активна корупція — це дія, ініціатором якої, як правило, є уповноважена особа;
- пасивна корупція — це дія, ініціатором якої є особа, яка зацікавлена в певних діях уповноваженої особи;
- легітимна корупція — це різновид корупції, у результаті якої рішення та дії корупціонера знаходяться у відносно законних рамках та в межах його повноважень;
- нелегітимна корупція — це різновид корупції, у результаті якої рішення та дії корупціонера знаходяться за встановленими законними рамками та /або за межами його повноважень. У результаті нелегітимної корупції відбуваються (крім незаконного збагачення) інші протиправні дії.

Взаємне накладання цих ознак формує два різновиди пасивної корупції, а саме: легітимну і нелегітимну. Прикладом пасивної легітимної корупції може бути неприйняття без хабара дитини до дитячого садка. Для подолання цієї корупції необхідні розширення мережі дитячих садків та легалізація діяльності “няньок”. Як тільки пропозиція у цій сфері перевищить попит, корупція зникне. Так, корупція зникла, коли встановлення телефону в квартирі, за яке раніше давали хабара, втратило надмірний попит серед населення.

Пасивна нелегітимна корупція полягає у створенні хабарником ситуації, коли громадяни змушені самі ініціювати корупційні відносини. Наприклад, “за хабар закрити кримінальну справу”. Але для здійснення цієї корупції необхідні дві умови: а) відсутність

діючих механізмів контролю над обґрунтованістю, доцільністю та ефективністю рішень посадової особи; б) наявність надмірності дискреційних повноважень, тобто надмірних можливостей виконавця у прийнятті або неприйнятті рішень. Головна небезпека пасивної нелегітимної корупції полягає в тому, що службовець, який отримав хабара, починає працювати не на свого роботодавця, а на особу, що дала хабара [13].

Таким чином, класифікацію корупції можна проводити за різними критеріями та підходами, що може бути корисним при розробленні конкретних механізмів боротьби з нею.

Ефективність боротьби з корупцією значною мірою залежить від визначення та врахування рівня корумпованості українського суспільства. Міжнародною організацією з вивчення прозорості (Transparency International) на підставі опитувань у більшості країн світу щорічно визначається Індекс сприйня-

тя корупції (Corruption Perceptions Index) у державному секторі управління за шкалою від 0–100 (0 означає, що країна має дуже високий рівень корупції, а 100 свідчить про те, що країна повністю позбавлена від неї). Жодна країна не позбавлена від корупції, а дві третини країн мають Індекс нижче 50, що свідчить про глобальний характер корупції. У 2013 р. Індекс був розрахований для 177 країн і територій, де Україна посіла 144 місце (з показником 25).

Динаміку зміни цього показника в Україні за останні 10 років подано на рис. 1, 2.

Таким чином, виходячи зі світового рейтингу, за останні 10 років стан із корупцією в Україні погіршився, її найнижчий рівень був у 2006 р., а максимальний — у 2011 р. При цьому, виходячи безпосередньо із балового еквівалента Індексу корупції, найнижчий рівень корупції також був у 2006 р., а максимальний — у 2004 р.

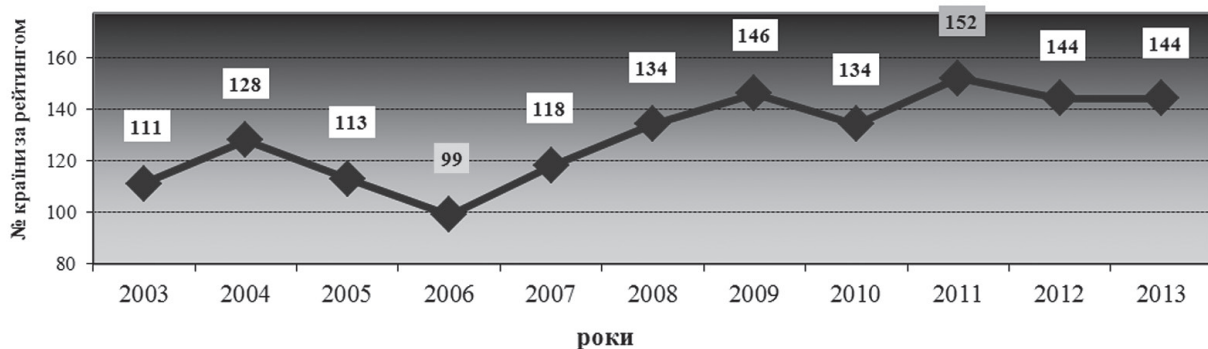

Рис. 1. Динаміка рейтингу України серед інших країн світу, за показником Індексу сприйняття корупції, за останні 10 років (використовується “пряма залежність”: більше значення показника – корупції більше)

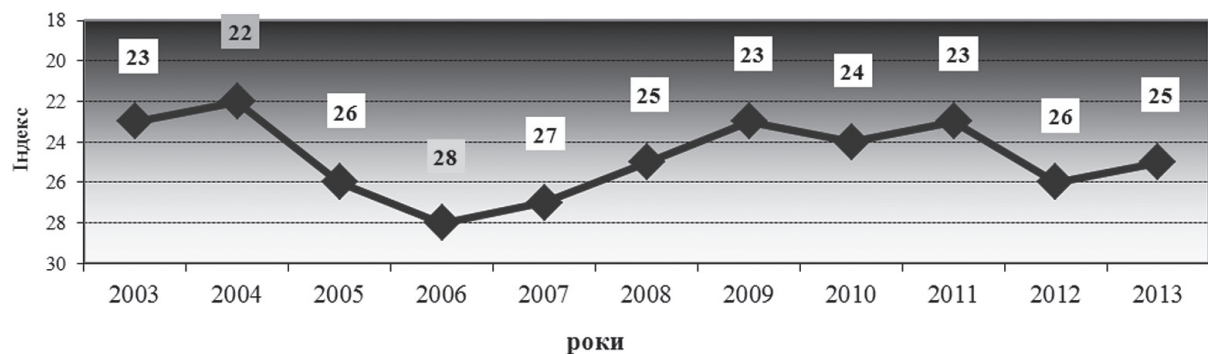

Рис. 2. Динаміка зміни Індексу сприйняття корупції в Україні за останні 10 років, у % (до 2011 р. включно) показник розраховувався за 10-тибальною шкалою) (використовується “зворотна залежність”: менше значення показника – корупції більше)

Нині українське суспільство відчуває болючі симптоми проявів корупції, серед яких величезні масштаби розкрадання державних коштів, подальше зростання рівня соціального розшарування суспільства, фактична неспроможність держави протидіяти небезпечним суспільним хворобам, що, зрештою, призводить до поступової деградації нації [14].

Дослідження, проведене в Україні в період з 11 травня до 14 червня 2012 р. Міжнародним республіканським інститутом (США, м. Вашингтон), показало, що найбільшими загрозами для країни українці вважають безробіття (54,0 %) та корупцію в органах влади (48,0 %).

Опитування, проведені у 2013 р. Інститутом світової політики “Нова європейська політика” за підтримки проекту “Об’єднуємося заради реформ” (UNITER), що фінансувалися Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та Раєт (за участі Центру політико-правових реформ, представництва Transparency International в Україні та Центру протидії корупції), засвідчили, що громадяни України до найкорумпованіших сфер відносять судову систему, правоохоронні органи, державну службу, охорону здоров’я та парламент. Результати опитування відображено на рис. 3.

За результатами дослідження Індексу корупції, проведеного у квітні 2013 р. Київським міжнародним інститутом соціології спільно з Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій, було встановлено показники рівня корупції в регіонах України.

Результати дослідження засвідчили, що поширення корупції у 2013 р. у різних сферах державного управління в регіонах є вкрай нерівномірним. (Інформація про Індекс корупції подана за 10-тибальною шкалою, де 0 балів означає максимальне поширення корупції, а 10 балів — майже повну її відсутність). Так, найбільший рівень корупції у сфері державного управління експортно-імпортними операціями спостерігався в Рівненській (4,0), Одеській (4,0), Сумській (4,2) областях, м. Севастополі (4,3), Запорізькій (4,6) та Вінницькій (4,6) областях. При цьому, найменш корумпованими регіонами (в зазначеній вище сфері) виявилися Луганська (7,6), Житомирська (7,5) та Чернівецька (7,1) області (рис. 4).

Лідерами корумпованості у сфері державного управління судовими процесами виявилися Одеська (2,9), Сумська (3,6) та Запорізька (3,8) області, а найменш корумпованими — Житомирська (7,7), Чернівецька (7,5) та Луганська (7,3) області.

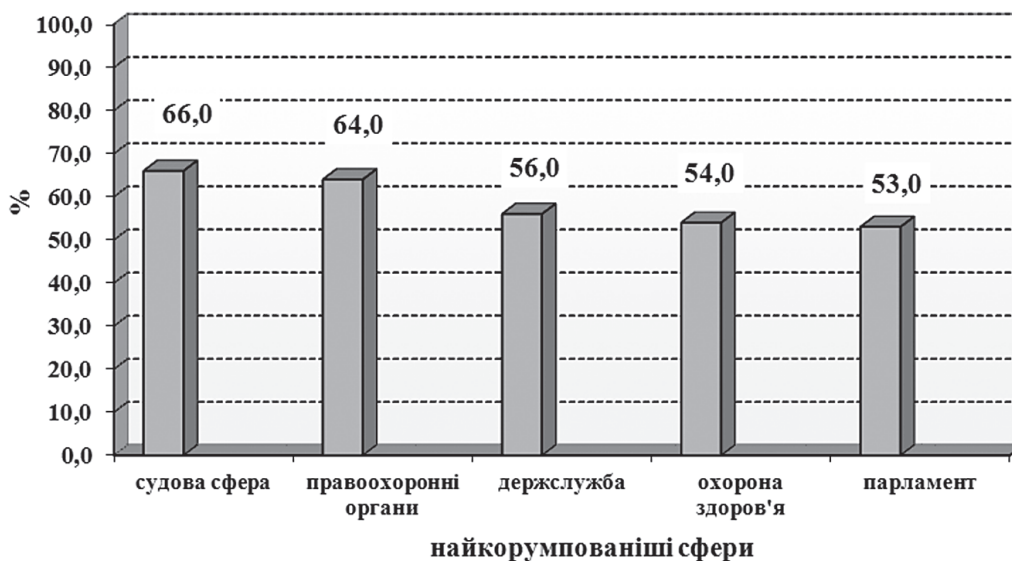

Рис. 3. Результати опитування громадян України з питання: “Яка сфера є найкорумпованішою в Україні” у рамках досліджень проекту “Нова європейська політика”

Рис. 4. Поширення корупції у сфері державного управління експортно-імпортними операціями, 2013 р. (бали)

Рис. 5. Поширення корупції у сфері державного управління судовими процесами, 2013 р. (бали)

У сфері державного управління податковими платежами найбільше корупція була поширена у Запорізькій (4,0), Рівненській (4,1) та Сумській (4,7) областях, а також у Миколаївській області (4,7) та у м. Києві (4,9), найменш поширена — у Луганській (7,7) та Закарпатській (7,1) областях (рис. 6).

Найбільш корумпованими у сфері державного управління державними закупівлями виявилися Вінницька область (4,1), м. Севастополь (4,2), Сумська (4,5), Запорізька (4,5), Рівненська (4,7), Одеська (4,7) та Івано-Франківська (4,9) області, а найменш корумпованими — Чернівецька (7,5), Луганська (7,4) та Житомирська (7,0) області (рис. 7).

Абсолютним лідером корупції у сфері державного управління отриманням дозволів та ліцензій була Одеська область (3,8), мінімум корупції у зазначеній сфері було зафіксовано в Луганській (7,6), Житомирській (7,3) та Чернівецькій (7,0) областях (рис. 8).

У сфері державного управління виділенням земельних ділянок найбільш поширена корупція спостерігалася в Одеській області (3,4), Севастополі (3,7), Рівненській (3,8),

Сумській (3,9) та Запорізькій (3,9) областях. Найменш корумпованими у цій сфері були Чернівецька (8,0), Луганська (7,6) та Житомирська (7,5) області (рис. 9).

Узагальнюючи всі показники поширення корупції у різних сферах державного управління, розраховано середній показник поширення корупції по регіонах (рис. 10). У цілому, серед найкорумпованіших в Україні у 2013 р. виявилися Одеська (4,0), Рівненська (4,1), Сумська (4,2), Запорізька (4,2) та Вінницька (4,7) області, а також м. Севастополь (4,4) та м. Київ (4,8).

Найменш корумпованими областями виявилися Луганська (7,5), Чернівецька (7,3), Житомирська (7,3) та Закарпатська (6,2).

Показовим є той факт, що максимальний та мінімальний рівні корупції спостерігаються саме в регіонах, які мають зовнішній кордон. Це дає підстави для висновку, що рівень корупції в Україні залежить не від будь-яких соціально-економічних відмінностей регіонів, а від реалізації на практиці державної антикорупційної політики в конкретному регіоні.

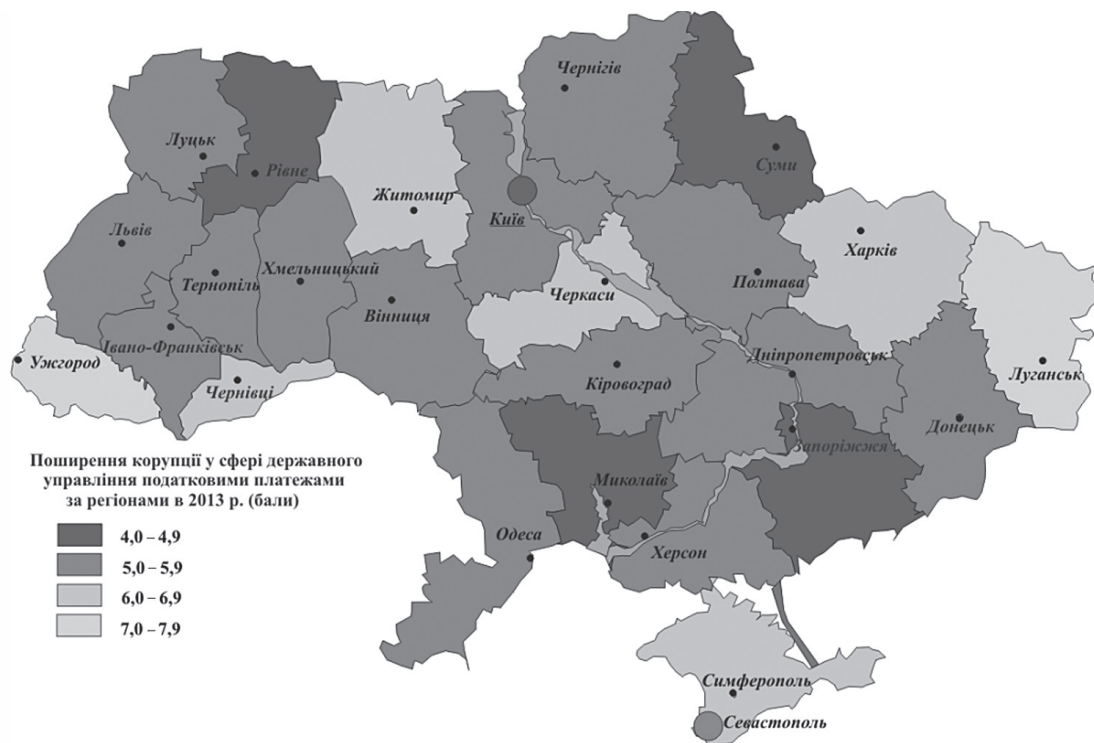

Рис. 6. Поширення корупції у сфері державного управління податковими платежами, 2013 р. (бали)

Рис. 7. Поширення корупції у сфері державного управління державними закупівлями, 2013 р. (бали)

Рис. 8. Поширення корупції у сфері державного управління отриманням дозволів та ліцензій, 2013 р. (бали)

Рис. 9. Поширення корупції у сфері державного управління виділенням земельних ділянок, 2013 р. (бали)

Рис. 10. Середній показник поширення корупції у сфері державного управління, 2013 р. (бали)

У 2013 р. за результатами антикорупційної діяльності, спеціально уповноваженими суб'єктами в сфері протидії корупції, було направлено до суду 2168 протоколів про адміністративні корупційні правопорушення. Розподіл структури кількості складених адміністративних протоколів за суб'єктами

виявлення злочину (направлених до суду протоколів про адміністративні корупційні правопорушення за 2013 р.) подано на рис. 11.

Усього за результатами направлених до суду протоколів про адміністративні корупційні правопорушення у 2013 р. до відповідальності було притягнуто 1696 осіб, на яких

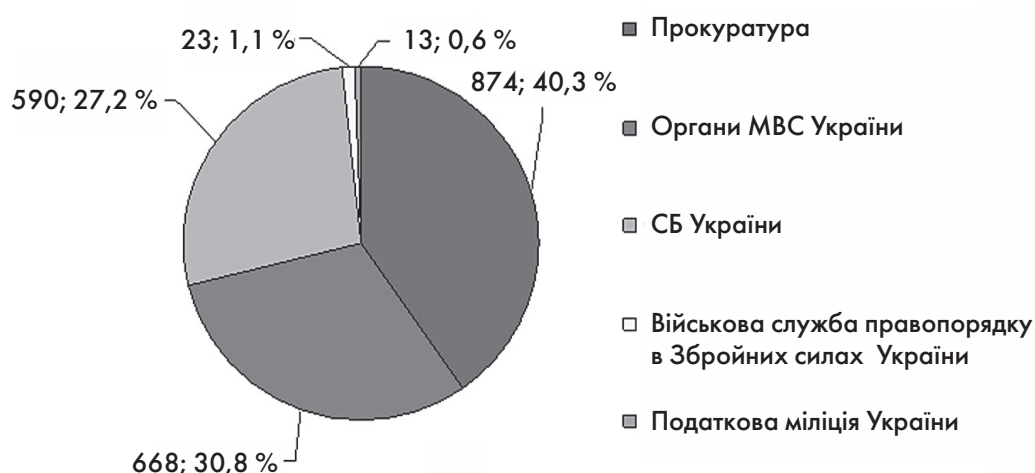

Рис. 11. Розподіл складених адміністративних протоколів, направлених до суду, про адміністративні корупційні правопорушення за суб'єктом виявлення злочину за 2013 р. (кількість протоколів (од.) та у % до їх загальної кількості)

Рис. 12. Розподіл притягнутих до адміністративної відповідальності осіб за корупційні правопорушення за сферами діяльності за 2013 р. (осіб та у %). Кримінальні корупційні правопорушення

було накладено штрафи загальною сумою 1,1 млн грн. Розподіл притягнутих до адміністративної відповідальності осіб за корупційні правопорушення за сферами діяльності подано на рис. 12.

У 2013 р. було направлено до суду 2345 кримінальних справ з обвинувальним актом щодо корупційних злочинів. Розподіл структури кількості корупційних злочинів (кримінальних справ, направлених до суду) за суб'єктами виявлення злочину подано на рис. 13.

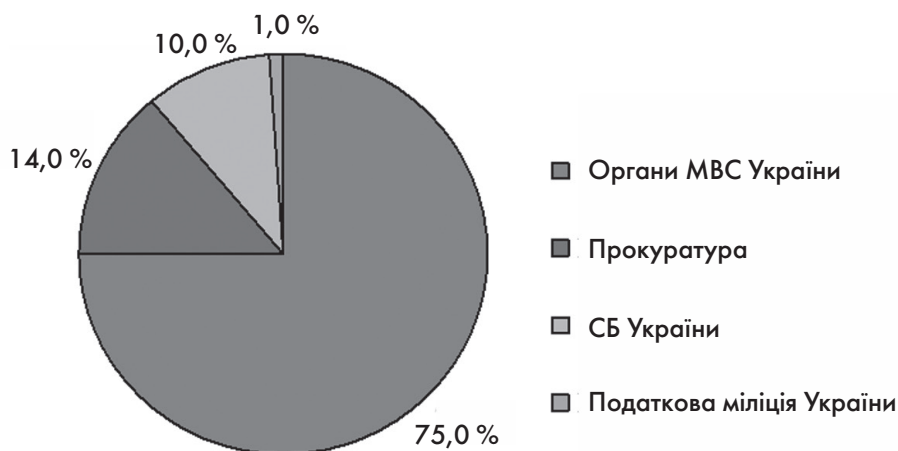

Рис. 13. Розподіл корупційних злочинів (кримінальних справ, направлених до суду) за суб'єктом виявлення злочину за 2013 р. (%)

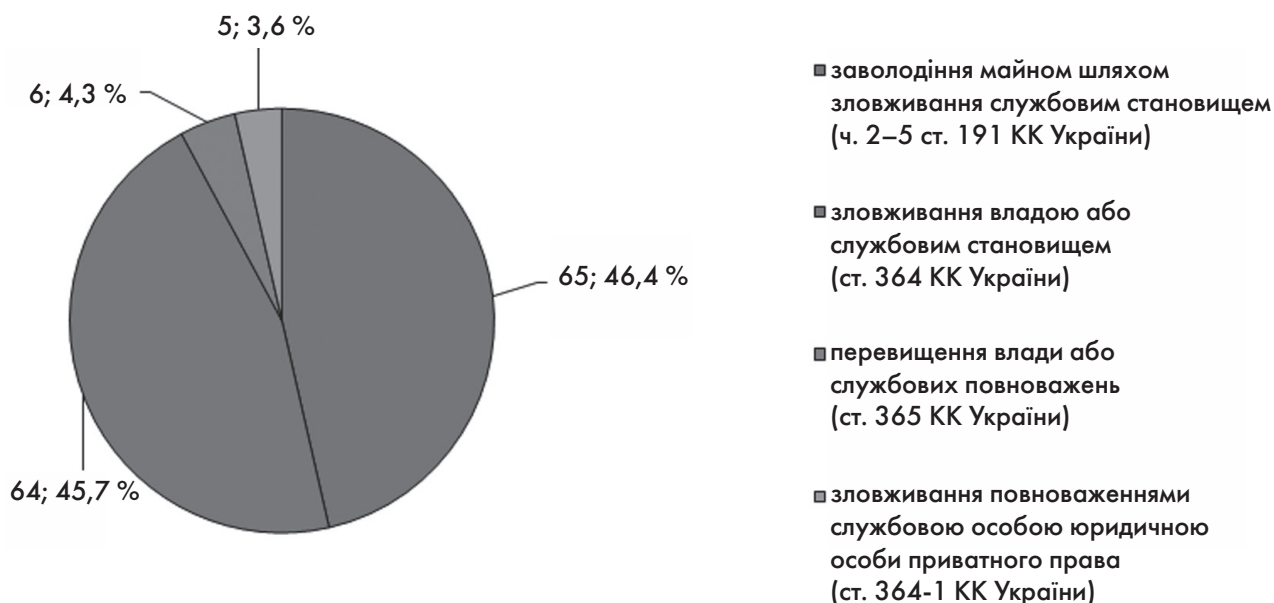

Рис. 14. Розподіл корупційних кримінальних правопорушень за статтями Кримінального кодексу України за 2013 р. (кількість правопорушень, %)

У цілому впродовж 2013 р. за вчинення кримінальних корупційних правопорушень було засуджено 799 осіб, у тому числі 74 — до позбавлення волі, 18 — до обмеження волі, 31 до арешту, 1 — до виправних робіт, 1 — до громадських робіт, 215 — до штрафу, до 3-х осіб застосовано позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, а до 2-х осіб — службове обмеження для військовослужбовців.

Нині до боротьби з корупцією залучаються різні правоохоронні органи України — про-

куратура, органи внутрішніх справ, Служба безпеки України [15]. Так, упродовж 2013 р. слідчими органів прокуратури до суду було направлено 776 (48,3 % від розслідуваних усіма правоохоронцями) кримінальних справ стосовно 925 осіб, які вчинили 1095 кримінальних корупційних правопорушень (з них 99 підозрюваних утримувалися під вартою).

Розподіл корупційних кримінальних правопорушень, направлених у 2013 р. до суду за статтями Кримінального Кодексу України (далі — КК України), подано на рис. 14.

У закінчених провадженнях цієї категорії органами прокуратури було встановлено збитків на суму 35,7 млн грн, з яких відшкодовано 10,8 млн грн. Накладено арешт на майно підозрюваних сумарною вартістю 50,2 млн грн та вилучено майна, готівки, цінних паперів, іноземної валюти на суму 3,3 млн грн.

За результатами вжитих органами внутрішніх справ упродовж 2013 р. практичних заходів до суду було направлено кримінальні провадження за вчинення 1754 правопорушень з ознаками кримінальної корупції. Розподіл таких кримінальних проваджень за статтями КК України подано на рис. 15.

Установлена органами МВС України сума матеріальних збитків за корупційними злочинами становила 226,6 млн грн, з яких відшкодовано — 16,4 млн грн. Крім того, було

накладено арешт на майно обвинувачених вартістю 236,7 млн грн, вилучено майна, готівки, цінних паперів на суму 17,3 млн грн, пред'явлено цивільних позовів на суму 193,6 млн грн.

У 2013 р. за матеріалами органів Служби безпеки України особам було повідомлено про підозру в скоєнні 456 корупційних злочинів, з яких 247 були пов'язані безпосередньо з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди та 95 — зловживання владою або службовим становищем.

У сфері протидії корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування, державних (комунальних) підприємствах, установах та організаціях, а також у середовищі осіб, які надають публічні послуги, у 169 кримінальних провадженнях, розпочатих за матеріалами СБ України, особам повідомлено про підозру у скоєнні злочинів, з яких 81 — за ст. 368 КК України.

За результатами роботи в напрямі боротьби з корупцією в установах виконання покарань, підрозділах захисту населення від надзвичайних ситуацій та техногенних загроз, Держприкордонслужби та військових формуваннях у 83 кримінальних провадженнях особам повідомлено про підозру у скоєнні злочинів, з яких 38 — за ст. 368 КК України.

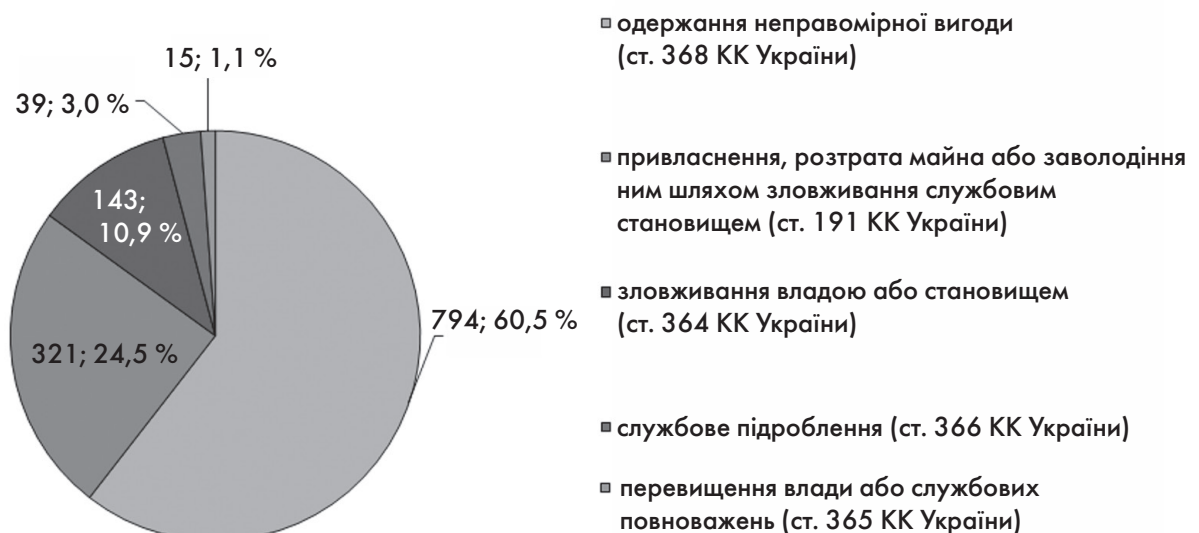

Рис. 15. Розподіл кримінальних проваджень за вчинення правопорушень за ознаками кримінальної корупції за статтями КК України за 2013 р. (кількість правопорушень, %)

По лінії протидії корупції у правоохоронних і контролюючих органах (податкових, МВС, ДВС України) спецпідрозділами СБ України у 196 кримінальних провадженнях, розпочатих за матеріалами СБ України, особам повідомлено про підозру у скоєнні злочинів, з яких 95 — за ст. 368 КК України.

Під час вирішення завдань з протидії корупції у сферах державної митної справи та діяльності контролюючих органів на митному кордоні у 34 кримінальних провадженнях, розпочатих за матеріалами СБ України, особам повідомлено про підозру в скоєнні злочинів, з яких 25 — за ст. 368 КК України.

За лінією протидії корупційним проявам в органах судової влади за матеріалами спецпідрозділів СБ України стосовно представників суддівського корпусу та посадових осіб судових органів розпочато 47 досудових розслідувань, у тому числі 17 — за ст. 368 КК України.

Загальна сума збитків, заподіяних корупційними правопорушеннями у 2013 р., відповідальність за які передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення, становила 635,7 тис. грн, з них відшкодовано 448961 грн, за позовами прокурора — 33461 грн.

Загальна сума збитків, заподіяних кримінальними корупційними правопорушеннями, становить 268,8 млн грн, з них 233,4 млн грн — державним інтересам. Із загальної суми збитків відшкодовано 28,6 млн грн.

Вищезазначене переконливо засвідчує, що, незважаючи на заходи, що вживаються різними правоохоронними органами, рівень корупції в Україні продовжує залишатися високим. Це спонукає до пошуку нових форм і методів боротьби з цим негативним суспільним явищем, яке загрожує не лише економіці, моральності населення, а й національній безпеці держави.

Здійснення антикорупційної діяльності потребує наявності специфічного правового, організаційного, кадрового, інформаційного, матеріально-технічного, фінансового, наукового та іншого забезпечення, що обумовлює необхідність створення окремого спеціального правоохоронного органу.

Ефективна організація протидії корупції в Україні можлива при утворенні окремого правоохоронного органу спеціального призначення (суб'єкта оперативно-розшукової, слідчої, експертної та координаційної діяльності), підпорядкованого Президенту України.

Утворення правоохоронного органу спеціального призначення для боротьби з корупцією, підпорядкованого Президенту України, врівноважить баланс сил усіх гілок влади при парламентсько-президентській формі правління в Україні.

Необхідність утворення окремого правоохоронного органу для боротьби з корупцією обумовлена вимогами щодо приєднання України до ЄС та необхідністю формування єдиної державної методології організації та здійснення безпосередньої боротьби з корупцією в Україні.

Література

1. Мельник М. І. Корупція — корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): Монографія / М. І. Мельник — К.: Юрид. думка, 2004. — 400 с.
- 1.2. Закон України "Про засади запобігання та протидії корупції" // ВВР України. — 2011. — № 40. — Ст. 404.
2. Рогульський С. С. Соціально-правовий аналіз поняття корупції і корупційних діянь // Актуальні пробл. міжнар. відносин: 36. наук. пр. Вип. 24 (ч. II) / С. С. Рогульський. — К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т міжнар. відносин, 2000. — С. 153–164.
3. Інформаційно-аналітичний огляд впливу корупції на соціально-економічний стан українського суспільства та заходи боротьби з нею / За заг. ред. С. В. Пашинського. — К.: Адміністрація Президента України, ДУ НДІ СТВ Мінсоцполітики України, 2014. — 54 с.
4. Антикорупційна експертиза як засіб запобігання корупції: роз'яснення Міністерства юстиції України від 21.05.2012 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-12>
5. Запобігання корупції в органах державної влади шляхом проведення спеціальної перевірки: роз'яснення Міністерства юстиції України від 19.07.2012 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0028323-12>

6. Бельский К. С. Об уточнении понятия "коррупция" / К. С. Бельский // Государство и право. — 2012. — № 12. — С. 22–29.
7. Кривобоков В. А. Коррупция вчера и сегодня: Монография / В. А. Кривобоков. — Х.: Фолио, 2001. — 205 с.
8. Невмержицкий Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Є. В. Невмержицкий. — К., 2009. — 36 с.
9. Омельченко С. Форми та види корупції / С. Омельченко // Право України. — 2013. — № 5. — С. 331–336.
10. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз: Монографія / Г. В. Кохан. — К.: НІСД, 2013. — 232 с.
11. Сапелкін Ю. В. Корупція: сутність, умови існування, механізми протидії: Автореф. дис. канд. соціол. наук / Ю. В. Сапелкін. — К., 2013. — 16 с.
12. Скулиш Є. Д. Прояви корупції у сучасних умовах / Є. Д. Скулиш // Право України. — 2010. — № 11. — С. 213–228.
13. Шведова Г. Л. Корупція (політико-кримінологічне дослідження): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Г. Л. Шведова. — К., 2013. — 20 с.
14. Вітик І. Боротьба з корупцією в Україні крізь призму реформування правоохоронних органів: окремі нотатки до Закону України "Про засади запобігання та протидії корупції" / І. Вітик // Право України. — 2010. — № 11. — С. 39–43.

Проаналізовано діяльність правоохоронних органів із протидії проявам корупції у сферах державного управління, визначено шляхи вдосконалення їх діяльності.

Проанализирована деятельность правоохранительных органов по противодействию проявлениям коррупции в сферах государственного управления, определены пути совершенствования их деятельности.

The activity of law enforcement agencies in combating corruption in public administration is reviewed, the ways to improve their performance is defined.

Надійшла 8 липня 2014 р.

НЕОІМПЕРСЬКИЙ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ “РУСЬКОГО СВІТУ”

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 25–31

Розглянуто сутність, основні засади і механізми розбудови вищою владою Російської Федерації так званого руського світу, спрямованого на забезпечення геополітичного, гео економічного та геокультурного контролю над пострадянським простором.

На пострадянському просторі нині відбувається створення владою Російської Федерації неоімперської геополітичної системи. При цьому світогляд населення самої РФ і значної частини жителів інших країн колишнього СРСР (насамперед етнічних росіян та російськомовних) піддається активній ідеологічній “обробці”. Для обґрунтування духовної та культурної близькості населення пострадянських країн, спільності їхніх інтересів, необхідності різнобічної інтеграції використовується концепція “Руського світу”. Для реалізації свого геополітичного проекту кремлівські ідеологи намагаються використовувати спільну історичну спадщину пострадянських країн, а також мовні, культурні та релігійні особливості значної частини їхнього населення.

У російській науковій літературі проблеми створення та розвитку “Руського світу” розглядаються у працях О. Батанової, С. Градіровського, І. Зевельова, Б. Межуєва, Н. Нарочницької, В. Ніконова, Є. Островського, Г. Павловського, В. Тішкова, П. Щедровицького та ін. При цьому залишаються недостатньо дослідженими такі питання, як імперська ідейна сутність концепції “Руського світу”, геополітичний зміст відповідного проекту, геопросторові аспекти розбудови його мереж та ін.

Виявимо сутність неоімперського геополітичного проекту “Руського світу”, основні напрями та механізми його просування владою

Російської Федерації на пострадянському просторі.

Відомий російський етнолог В. Тішков визначає так званий “мір” як “феномен глобального масштабу, трансдержавне та трансконтинентальне співтовариство, яке об’єднане своєю причетністю до певної держави і своєю лояльністю до її культури” [10]. Одне зі значень слова “мір” у російській мові (“мир” в українській) означає людську спільноту. Російською дослідницею О. Батановою було запропоновано доволі широке розуміння “Руського світу” як “глобального культурно-цивілізаційного феномену, що складається з Росії як материнської держави та руського закордоння, й об’єднує людей, які незалежно від національності відчують себе руськими, є носіями російської культури та російської мови, духовно пов’язані з Росією і небайдужі до її справ та долі” [1]. Йдеться і про географічний об’єкт (Росія та “русське” закордоння), і про наднаціональну спільноту. У російській літературі все частіше вживається розуміння “Русского мира” як просторового об’єкта, до якого відносять певні країни та регіони, а також мережі російської діаспори у світі. Крім того, у статті мова йде про конкретний геополітичний проект, який, на нашу думку, розроблений і реалізується нинішнім політичним керівництвом РФ. Тому вважаємо переклад “Русского мира” саме як “Руського світу” найбільш адекватним.

Ідеї щодо існування “Руського світу” жваво обговорювалися в російському політикумі та науковому середовищі ще в період кінця 1990-х – початку 2000-х років. Політична еліта та наукова громадськість РФ доклали чимало зусиль щодо створення позитивного образу нової Росії, розробки концептуальних засад “Руського світу”, об’єднання російської діаспори.

Для створення й успішного функціонування неоімперської геополітичної системи необхідна достатня ідеологічна міць. Під останньою розуміють реальну спроможність геополітичного актора до експансії в ідеологічному просторі, що визначається сукупністю його ментальних ресурсів, технічних можливостей (ресурсів) поширення ментальних цінностей, а також технологій впливу на масову свідомість [5, 73]. Ідеологічна міць забезпечується, крім іншого, високими здобутками домінантної суспільної думки, цінностями традиційної культури, стійкою загальною емоційною атмосферою в соціумі, великими досягненнями науки, літератури та мистецтва тощо. Одним з найкращих ідеологічних обґрунтувань новітньої імперії РФ вважається консолідація “Руського світу” з його унікальними духовними та культурними цінностями, який треба захищати від зовнішніх вторгнень, насамперед, з боку західної цивілізації.

За оцінками окремих російських науковців та президента РФ В. Путіна, російськомовний простір охоплює практично всі країни колишнього СРСР і значну частину Східної Європи [9]. При цьому сам В. Путін виступає з дуже амбітними планами розвитку “Руського світу”: “Ми повинні в кілька разів посилити освітню та культурну присутність у світі — і на порядок збільшити її в країнах, де частина населення розмовляє російською або розуміє російську” [9]. Останнім часом у російській науковій думці та публіцистиці спостерігається чергова хвиля інтересу до проблематики російської (східно-християнської або православної) цивілізації. Традиційно російська влада в офіційних заявах уникала етнічної тематики, а 18 березня 2014 р. В. Путін у своєму зверненні зазначив, що ро-

сійський народ є чи не найбільшим “розділеним народом” у світі [6]. Звідси випливає право і обов’язок для Кремля проводити політику щодо возз’єднання “розділеного народу”. Таким чином “Руський світ”, на перший погляд суто геокультурний проект, містить великий геополітичний потенціал. Оскільки “м’яка сила” РФ реалізовувалася недостатньо ефективно, виникла актуальна потреба у винайденні нових і дієвих геополітичних засобів.

При геополітичному проектуванні “Руський світ” виступає як геопросторовий об’єкт, у структурі якого насамперед виділяється “центр” — Російська Федерація. При цьому сам “центр” має досить складну мозаїчну структуру. Завдяки зміцненню культурної та мовної спільноти — “Руського світу”, керівництво РФ отримує додаткові важелі для утримання контролю над власною внутрішньою державною “периферією” і подолання відцентрових тенденцій. “Напівпериферією” у геополітичній структурі “Руського світу” виступають Україна, Білорусь, Північний Казахстан та Молдова. Проте нинішня Молдова фактично потрапляє в зону геополітичного та геокультурного (а в перспективі й гео економічного) впливу Румунії. У складі “периферії” “Руського світу” можна виділити “близьку” (осередки проживання російськомовного населення в країнах Балтії, Середньої Азії, Південного Кавказу) і “віддалену” (російська діаспора в різних країнах світу). Найпотужніший геополітичний вплив з боку РФ здійснюється на країни “напівпериферії” та “близької периферії”. У закордонні “Руський світ” розширюється за рахунок діяльності керованих владою РФ мереж організацій “співвітчизників”, контрольованих нею центрів російської культури, вивчення російської мови тощо.

Геополітичне домінування на пострадянському просторі має забезпечуватися надійним гео економічним підґрунтям. Тому нинішній Митний союз такий потрібний РФ для розбудови своєї неформальної імперії. А вже з початку 2015 р. має розпочати діяльність Євразійський економічний союз. При цьому успішний розвиток гео економічних проектів на пострадянському та світовому

геопросторі тісно пов'язаний з реалізацією геополітичного та геокультурного проекту “Руського світу”. Російська культура є, безумовно, потужним фактором просування на глобальних ринках [9]. При цьому В. Путін заперечує імперський характер геополітики та геоекономіки Росії: “Не імперія, а культурне просування; не гармати, не імпорту політичних режимів, а експорт освіти та культури допоможуть створити сприятливі умови для російських товарів, послуг та ідей” [9].

Існує думка, що “Руський світ” має бути націлений на інтеграцію Росії з країнами — донорами міграційних потоків до Росії, а не країнами — реципієнтами еміграції з Росії [3]. Тобто йдеться про співпрацю з пострадянськими країнами — колишніми колоніями Російської імперії та СРСР. Спостерігається певна подібність до очолюваної Великою Британією Співдружності Націй, у рамках якої відбувається співробітництво між колишніми британськими колоніями в політичній, економічній, культурній та інших сферах. З іншого боку, можемо побачити намагання взяти на озброєння корисний досвід “Великого Китаю”, який ґрунтується на спорідненості тих китайців світу, що зберегли китайську культуру та мову, пов'язані зі своєю історичною батьківщиною і сприяють її економічним успіхам і політичному авторитету на міжнародній арені.

Таким чином, російські (ще й ті, що також належать до “Руського світу” — українські та білоруські) діаспори мають стати (за китайським прикладом) геоекономічними суб'єктами, тісно пов'язаними з новітньою Російською імперією. Крім того, вважається, що російськомовні діаспори спроможні допомогти російським компаніям отримати доступ до фінансових і науково-технологічних ресурсів Західного світу. З іншого боку, очікується, що діаспора зможе посприяти створенню вигідних умов для інвестицій російського капіталу в країнах перебування. Усе це має посилити позиції РФ у світовій економіці.

Велика увага приділяється формуванню за кордоном російськомовної інтелектуальної еліти. Як слушно зазначає В. Тішков, без інтелектуалів як виробників суб'єктивних

уявлень немає діаспори, а є лише просто мігрантське населення [10]. Отже, мова йде про залучення іноземних студентів до російських університетів, створення на теренах інших країн філій російських ВНЗ, надання грантів тощо. Це дасть можливість організувати “витік мізків” з-за кордону до Росії. А в російській економіці і досі залишається провідною роль сировинних галузей і військово-промислового комплексу. І перспективний розвиток сучасної інноваційної економіки має спиратися на високоякісний людський капітал, який значною мірою постачатимуть країни “Руського світу”.

З геополітичного погляду висловлюються сподівання, що ті високоосвічені фахівці, які повертатимуться на батьківщину з Росії, зберігатимуть духовно-культурну спорідненість з останньою, підтримуватимуть її геополітику, стануть політичними “агентами впливу”, провідниками російської мови та культури у своїй країні.

Концепцію і проект “Руського світу” активно підтримує нинішнє керівництво Російської Православної Церкви (РПЦ) на чолі з патріархом Кирилом. У своїй промові на відкритті III Асамблеї “Руського світу” 3 листопада 2009 р. патріарх Кирил визначив три ключові основи “Руського світу”: православну віру; російську (руську) культуру та мову; спільну історичну пам'ять та спільні погляди на суспільний розвиток [2]. На думку патріарха Кирила, “незалежні держави, що існують на обширах історичної Русі й усвідомлюють свою спільну цивілізаційну належність, могли б продовжувати разом зводити Руський світ як свій спільний наднаціональний проект” [2].

Патріарх Кирил пропонує вживати таке поняття, як “країна Руського світу”; до них, на його думку, слід відносити ті, де “використовується російська мова як мова міжнаціонального спілкування, розвивається російська культура, а також зберігається спільна історична пам'ять та єдині цінності суспільного будівництва” [2]. “Ядром” такого “Руського світу”, на думку патріарха, виступатимуть країни “Святої Русі”: Росія, Україна та Білорусь [2]. Згодом патріарх Кирил запро-

понував відносити до “Руського світу” також Молдову і навіть Казахстан.

Велику роль у просуванні геополітичного проекту “Руського світу” відіграють федеральні органи влади РФ та їхні дочірні структури. В. Путін вважає, що на міжнародній арені Росія, як і кожна країна, може відкрито застосовувати механізми цивілізованого лобізму [9], тобто, по суті, “м’якої політики”. До таких інструментів належить фонд “Руський світ”, створений у 2007 р. з метою популяризації російської мови, “яка є національним багатством Росії і важливим елементом російської і світової культури, а також для підтримки програм вивчення російської мови за кордоном” [11]. Співзасновниками фонду були визначені Міністерство закордонних справ та Міністерство освіти та науки РФ.

Президент РФ тримає під контролем діяльність фонду “Руський світ” і своїми указами періодично вносить зміни до складу його правління та піклувальної ради. Фонд стабільно фінансується з бюджету РФ, і державні витрати на його програми мають тенденцію до щорічного збільшення. Крім того, “Руський світ” фінансується також із приватних джерел.

Однією з поширених форм діяльності фонду “Руський світ” є створення по всьому світу Руських центрів, офіційно покликаних здійснювати підтримку програм вивчення російської мови за кордоном, розвиток міжкультурного діалогу і зміцнення взаєморозуміння між народами. Особливо ефективним вважається заснування таких центрів при вищих навчальних закладах у великих містах інших країн. Нині у світі функціонує близько сотні Руських центрів. Найбільша увага приділяється розвитку мережі цих центрів у країнах так званого близького закордоння — на пострадянському просторі. Наприкінці 2013 р. в Україні діяло аж тринадцять Руських центрів. У “далекому” закордонні Руські центри функціонують насамперед у багатьох країнах Європи, є вони також в Азії (у Китаї аж сім), Північній та Південній Америці.

У багатьох країнах фонд “Руський світ” реалізує цільову програму “Кабінет Руського світу”, спрямовану на створення за кордоном

сприятливих умов для прилучення окремих осіб до цивілізаційних засад і сучасних реалій “Руського світу” через самостійне ознайомлення користувачів з елементами духовної культури Росії й удосконалення навичок російської мови. У різних країнах діє більше сотні кабінетів “Руського світу” — бібліотеки, відеотеки, аудіотеки тощо, які створені, наприклад, при середніх чи вищих навчальних закладах, культурних товариствах, бібліотеках та інших установах.

Фонд “Руський світ” надає щорічно гранти на реалізацію проектів, спрямованих на популяризацію російської мови та культури і підтримку програм вивчення російської мови. Загалом розвивається доволі потужна транснаціональна мережа з центрів, кабінетів та представництв, яка активно взаємодіє з різноманітними культурними та просвітницькими організаціями в країнах перебування. Зростає кількість цільових програм, збільшується їх фінансування, функціонує свій Інтернет-портал, видається журнал “Руський світ”, організовуються передачі на радіо та телебаченні, публікації у ЗМІ, організовуються численні заходи. Як окреме завдання, для фонду “Руський світ” поставлено “взаємодію з РПЦ та іншими конфесіями у справі просування російської мови та російської культури” [11].

Активну діяльність на міжнародній арені проводить також Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, і з міжнародного гуманітарного співробітництва (“Росспівробітництво”), що створене у 2008 р. як федеральний орган виконавчої влади, підпорядкований МЗС Росії [7]. Ця установа розробила “План заходів Уряду Російської Федерації щодо проведення діяльності у сферах міжнародного гуманітарного співробітництва і сприяння міжнародному розвитку на базі російських центрів науки та культури за кордоном на 2013–2015 роки” і впроваджує його в життя, активно розширюючи мережу російських центрів науки і культури за кордоном (яких вже 59 плюс 8 філій). При цьому великі культурні центри мають поширювати свою діяльність на території не лише країни перебуван-

ня, а й сусідніх країн, де такі центри відсутні. Зрозуміло, що пріоритетним геопростором для діяльності “Росспівробітництва” є країни СНД.

“Росспівробітництво” виступає державним замовником федеральної цільової програми “Російська мова” на 2011–2015 рр., а Міністерство освіти і науки РФ є її державним замовником-координатором. Головними міжнародними завданнями програми проголошено підтримку російської мови як основи розвитку інтеграційних процесів у СНД і задоволення мовних та культурних потреб співвітчизників, які проживають за кордоном. Якщо попередня програма “Російська мова” на 2006–2010 рр. обійшлася російському бюджету в суму понад 1,4 млрд руб., то нинішня має коштувати вже понад 2,5 млрд руб. Проте таке фінансування багатьма провладними російськими політиками все одно вважається недостатнім.

Постійно проголошується турбота про так званих співвітчизників за кордоном, до яких, згідно із законодавством РФ, зараховуються не лише, зрозуміло, громадяни РФ, які постійно мешкають за її межами, а й “особи та їхні нащадки, що проживають за межами території РФ і належать, як правило, до народів, які історично проживали на території РФ, а також особи, що зробили вибір на користь духовного, культурного та правового зв’язку з РФ, чиї родичі по прямій висхідній лінії раніше проживали на території РФ” [13]. Діє заснована ще в 1994 р. Урядова комісія у справах співвітчизників за кордоном, яку нині очолює міністр закордонних справ С. В. Лавров. З 1 січня 2012 р. розпочала діяльність некомерційна організація “Фонд підтримки і захисту прав співвітчизників, що проживають за кордоном”. Співзасновниками фонду є МЗС РФ та “Росспівробітництво”. Метою цієї організації проголошено “надання російським співвітчизникам всебічної правової та іншої необхідної підтримки у випадках порушення їхніх прав, свобод та законних інтересів відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права в галузі прав людини” [12]. При цьому цільова правова допомога окремим “співвітчизни-

кам” та правозахисним організаціям надається шляхом виділення грантів та субсидій.

Протягом 2006–2012 рр. з низькою ефективністю реалізовувалася “Державна програма з надання сприяння добровільному переселенню до Російської Федерації співвітчизників, що проживають за кордоном”. Виявилися значні бюрократичні перешкоди щодо отримання “співвітчизниками” російського громадянства. До того ж мало хто з них прагнув переселитися до негостинних та малозаселених регіонів Сибіру та Далекого Сходу.

При Президії Генеральної ради “Єдиної Росії” функціонує Комісія з координації та взаємодії зі співвітчизниками, що проживають за кордоном, до складу якої входять впливові депутати Держдуми, урядовці, вчені, діячі культури та ін. Комісія, зокрема, контролює виконання урядових програм щодо підтримки “співвітчизників за кордоном”.

Очевидно, що просуванню у світі геополітичного проекту “Руського світу” сприяє діяльність організацій “співвітчизників” з різних країн світу. З 2002 р. функціонує Міжнародна рада російських співвітчизників, яка об’єднує понад 140 організацій з 54 країн світу і надає підтримку російській діаспорі через сприяння об’єднанню та координації діяльності громадських організацій “співвітчизників”. При цьому традиційно заявляється, що Росія не використовує національні неурядові організації інших країн і не фінансує їх з метою просування своїх інтересів [9].

Важливим напрямом реалізації Кремлем геополітичного проекту “Руського світу” є заохочення діяльності російських неурядових організацій, зокрема, Російської ради з міжнародних справ, Фонду підтримки публічної дипломатії імені Олександра Горчакова, Інституту країн СНД та ін., які активно просувають на міжнародній арені потрібні правлячій еліті РФ політичні, соціальні та культурні цінності.

Вважаємо слушною думку, що в сучасній Росії фактично сформувалася нова зовнішньополітична доктрина, що спирається на комплекс ідей щодо особливої російської цивілізації, “Руського світу” й необхідності

захисту співвітчизників, зокрема силовими засобами [4].

Президентом РФ В. Путіним поставлено питання із забезпечення прав та інтересів російських та російськомовних громадян так званої Новоросії [8], до якої він відносить не лише Південь, а й Схід України, що значною мірою не відповідає історичним реаліям. До того ж перша особа РФ публічно вдається до відвертої фальсифікації історичного минулого названих регіонів [8]. Таким чином керівництво Росії фактично обґрунтовує своє право на латентну експансію до Сходу та Півдня України.

Дієвими інструментами просування проекту “Руського світу” є різноманітні ЗМІ, особливо телебачення. Підконтрольні державі телевізійні канали протягом тривалого часу доволі успішно насаджували у свідомості жителів РФ потрібну для Кремля картину подій в Україні, сприяючи консолідації населення для підтримки геополітичної експансії РФ навесні 2014 р. до Криму для “захисту” російського та російськомовного населення. Слід зазначити, що пропаганда ідей “Руського світу” мала певний успіх серед населення Криму та Сходу України. Насаджування за допомогою ЗМІ та мереж російських організацій ідей історичної спільності, захисту російської мови та культури, а разом з цим й економічних вигод створило своєрідне ідеологічне підґрунтя для забезпечення приєднання в березні 2014 р. Криму до Росії всупереч нормам міжнародного права. Активна пропаганда цих ідей слугує для виправдання численних спроб дестабілізації ситуації у східних регіонах України, які російська влада, на нашу думку, прагне перетворити на зону свого геополітичного контролю.

Отже, концепція “Руського світу” покликана забезпечити ідеологічне підґрунтя розбудови неформальної імперії Російської Федерації на пострадянському просторі. “Руський світ” передбачається сформувати як цивілізаційний наднаціональний простір на основі російської (руської) культури та російської мови, спільної історичної пам’яті та спільних поглядів на суспільний розвиток, а також православної віри значної частини на-

селення пострадянських країн. Просування проекту “Руського світу” має забезпечити геополітичні та гео економічні інтереси РФ на пострадянському просторі й у світі в цілому. При цьому владою РФ використовується потужний арсенал засобів “м’якої політики”: пропаганда досягнень російської культури, реалізація програм вивчення російської мови, створення позитивного іміджу сучасної Росії тощо. Для реалізації неоімперського геополітичного проекту застосовуються мережі різноманітних державних інституцій РФ, неурядових структур, підконтрольних Кремлю ЗМІ та підтримуваних Росією громадських організацій у різних країнах світу. Спираючись на ідеологічне обґрунтування існування російської цивілізації, “Руського світу”, нинішня влада Росії навіть вдається до використання “жорсткої сили” на пострадянському просторі.

Література

1. Батанова О. Н. Русский мир / О. Н. Батанова // Междунар. жизнь. — 2008. — № 11. — С. 109–117.
2. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
3. Градировский С. Русский Мир как объект геокультурного проектирования / С. Градировский, Б. Межуев. — [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.archipelag.ru/ru_mir/histori2003/gradirovsky-russmir
4. Зевелев И. А. Границы русского мира / И. А. Зевелев // Россия в глобальной политике. — 2014. — № 1. — С. 34–45.
5. Комлева Н. А. Идеологическая мощь: сущность, структура, актеры / Н. А. Комлева // Известия Уральского гос. ун-та. Сер. 3. Общественные науки. — 2011. — № 1 (88). — С. 71–84.
6. Обращение Президента Российской Федерации 18 марта 2014 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kremlin.ru/news/20603>
7. Положение о Федеральном агентстве по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по гуманитарному сотрудничеству. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://rs.gov.ru/node/610>

8. Прямая линия с Владимиром Путиным 17 апреля 2014 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/news/20796>

9. Путин В. Россия и меняющийся мир / В. Путин // Московские новости. — 27.02.2012. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mn.ru/politics/20120227/312306749.html>

10. Тишков В. Русский мир: меняющиеся смыслы и стратегии / В. Тишков. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://nov.docdat.com/docs/index-20847.html?page=6>

11. Указ Президента Российской Федерации "О создании фонда "Русский мир" от 21 июня 2007 г.

№ 796. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rg.ru/2007/06/23/fond-dok.html>

12. Указ Президента Российской Федерации "О создании Фонда поддержки и защиты прав соотечественников, проживающих за рубежом" от 25 мая 2011 г. № 678. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rg.ru/2011/05/27/podderzhka-dok.html>

13. Федеральный закон "О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом" (с изменениями и дополнениями) от 24 мая 1999 г. № 99-ФЗ. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://russkg.ru/index.php?option=com_content&view=category&id=81&Itemid=44

Одним із засобів створення неформальної імперії Російської Федерації на пострадянському просторі є геополітичний проект розбудови "Руського світу". Реалізація геополітичного проекту здійснюється завдяки потужній політичній та фінансовій підтримці з боку держави, спирається на активний розвиток культурно-просвітницьких мереж фонду "Руський світ", активну взаємодію між владою і Руською Православною Церквою.

Одним из способов создания неформальной империи Российской Федерации на постсоветском пространстве является геополитический проект развития "Русского мира". Реализация геополитического проекта осуществляется благодаря мощной политической и финансовой поддержке со стороны государства, опирается на активное развитие культурно-просветительских сетей фонда "Русский мир", активное взаимодействие между властью и Русской Православной Церковью.

One way to create an informal empire of the Russian Federation on the post-Soviet space is promotion of geopolitical project "Russian World". The geopolitical project implementation is carried out by a strong political and financial support from the state, based on the active development of cultural and educational networks of fund "Russian World", active cooperation between the government and the Russian Orthodox Church.

Надійшла 21 липня 2014 р.

ПОЛІТИКА У ЛЮДСЬКОМУ ВИМІРІ: ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКИЙ АСПЕКТ І ГУМАНІТАРНО-МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 32–35

Здійснено аналіз проблеми функціонування політики в найтіснішій залежності від суб'єктивного людського фактора, оскільки саме це, на думку автора, і робить політику вирішальним фактором прогресивних суспільних змін.

Людина, а відтак людський ресурс, — не лише найцінніше багатство будь-якого суспільства, а й реальна запорука соціального прогресу в цілому [2, 373]. Тому створення необхідних умов для формування, відтворення та подальшого розвитку цього потенціалу — найважливіше завдання будь-якого соціуму. Сповна це стосується усіх сфер функціонування суспільства, і як такої — політичної сфери.

Призначення людини у світі, її існування обумовлюється природно-об'єктивною сутністю людини. “Людина — біосоціальна істота, вона є живою системою, що органічного поєднує фізичне та духовне, природне та соціальне успадковане та набуте в ході життєвої практики” [5, 312–313]. Зазначимо при цьому таке.

По-перше, політика є суто людською справою, оскільки вона творилася виключно людьми, для людей, а тому і має визначатися як феномен саме з точки зору людського виміру. Відомий український філософ ХХ ст. С. Кримський свого часу зазначав: “Я переконаний, людина гідна того, щоб жити з достатком — наддостатком добра, правди, краси. Тим більше актуальним саме для наших днів залишається гасло розвитку людського в людині, приборкання ненависті, усвідомлення неформальності зла й необхідності партнерства, солідарності. Якщо хочете, тієї взаємності, яку ще Конфуцій вважав головною

категорією людської духовності та безпосередньо людського буття” [3].

По-друге, місце і роль людини в політиці детермінується і фактично проявляється на трьох основних рівнях: а) соціальному (йдеться про належність людини до певних соціальних спільнот — класових, демографічних, етнічних, професійних і т. ін.); б) інституційному (участь у різних суб'єктах політики, політичних процесів — політичних партіях, громадських об'єднаннях і організаціях, суспільних рухах тощо); в) на персоніфікованому рівні (мається на увазі конкретна індивідуальна політична діяльність людини (особистості) як громадського діяча, політичного лідера, демонстранта, виборця тощо). На всіх трьох рівнях, а особливо на останньому, місце і роль людини досліджена вкрай недостатньо. Адже тут йдеться не лише про загальний розвиток (інтелект) людини, її підготовленість до громадсько-корисної діяльності, а й про механізми включення в суспільні процеси, психологію політичної поведінки та багато інших складових.

Характер та особливості людиноцентричності в політиці, по-третє, величезною мірою обумовлюються реальним станом суспільства. Так, сучасне українське суспільство (2014 р.) характеризується як нестабільне, перехідне, трансформаційне, пов'язане з багатьма кризами економічного, політичного, соціального та інших характерів.

Як підкреслює український політолог М. Головатий, суб'єктивність особистості в політиці обумовлена:

а) об'єктивними умовами, що спричиняють можливості для політичної діяльності;

б) суб'єктивними здібностями особистості до політичної діяльності (знання, вміння, мотивації, спонуки тощо) [1, 15].

Закономірно, що в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. проблема людиноцентричності в політиці набула неабиякого вияву, актуалізувалася. Йдеться про різноманітні теоретичні напрацювання К. Леві-Строкса, К. Леві-Броля, Е. Гелнера, Г. Гегеля, Дж. Кембелла, М. Еліаде, Дж. Леона, Х. Ортеги-і-Гассета, К. Юнга, З. Фрейда, Е. Кассіра, К. Шмідта, Ф. Шеллінга, К. Хюбнера та інших представників різних галузей знань, а серед російських та українських вчених, про праці В. Андрущенка, В. Бебика, М. Бердяєва, М. Головатого, Е. Доценко, С. Кара-Мурзи, В. Лисовського, А. Лосева, С. Михальченка, С. Московичі, Є. Мелетинського, А. Потебні, Ю. Шайгородського та багатьох інших.

Оригінальних точок зору стосовно потреби переосмислення ролі людини в політиці на сьогодні доволі багато. Так, відомий американський політолог Ф. Фукуяма, послідовно розвиваючи ідеї Е. Дюркгейма щодо ролі людини в політиці, органічної солідарності в суспільстві у своїй праці “Довіра: соціальні доброчесності і творення процвітання”, вважає за потрібне відродження таких “старих” і вічних цінностей, як узгодженість дій, взаємопорозуміння, довіра. Він стверджує, що нині є країни з високим та низьким рівнем довіри. Останні, на думку Ф. Фукуями, змушені сплачувати додатковий прямий податок за відсутність довіри між людьми, тоді як перші отримують нагороду за панування довіри та взаємопорозуміння у вигляді економічної та політичної стабільності, зростанні добробуту індивідів та підвищення рівня життя [9].

Багато в чому людський фактор в політиці, поведінка людини в цілому обумовлені тією зміною соціальних, суспільних пріоритетів, які реально мають місце в суспільному житті. Так, Рональд Ірглегард у своїй праці “Культурний зсув у зрілому індустріальному

суспільстві” стверджує, що перехід від матеріальних ціннісних пріоритетів до постматеріальних, який він називає зсувом, “виводить на авансцену нові політичні проблеми та здебільшого слугує імпульсом для нових політичних рухів. Він веде нібито до розколу традиційних партій та появи нових, змінюючи при цьому самі критерії, якими користується людина, оцінюючи суб'єктивне сприйняття того, що вона вважає соціальним добробутом і соціальним визнанням” [4, 252].

Істотним показником людського виміру політики є реальне забезпечення з боку органів державної влади умов для ефективного здійснення індивідом своєї ролі як суб'єкта політики. Люди, взаємодія їх інтересів і волі мають визначати зміст і спрямованість політики загалом і державного управління зокрема, як керованого процесу. І це тому, що в нормальному цивілізованому суспільстві політика здійснюється для людей і через людей. І яку б визначальну роль не відігравали соціальні групи, політичні партії, громадські об'єднання, головним суб'єктом як політики, так і державного управління виступає людина, тобто особистість, її інтереси, цілі, ціннісні орієнтації.

Суб'єктивність у політиці — складний, неоднозначний процес, який, між тим, виводиться з двох основних концепцій такого суб'єктивізму:

а) немарксистська концепція. Йдеться про індивідуалістську точку зору, коли реальним і єдиним суб'єктом політики (та, власне, й історії, соціального процесу) визначається індивід, особистість. А звідси і висхідна, домінуюча роль людини в історії, різні теорії видатних особистостей і деяке, а то й цілком повне заперечення ролі мас в історії. Або ж роль мас, їх поведінка подається як некерована, стихійна, а відтак, здебільшого, негативна;

б) марксистська. Згідно з нею навпаки, провідна, домінуюча роль людини, маси в політиці, суспільному процесі подається як вирішальний фактор прогресу.

Між тим, суб'єктивність особистості і групи маємо розглядати не інакше, як тісно взаємопов'язаний, взаємозалежний процес,

про що свого часу особливо наголошував видатний політолог Артур Бондар.

Політична активність людини (особи) обумовлена багатьма складовими, серед яких одне з провідних місць займає її матеріальний стан, умови життя. Наприклад, за даними соціологічного опитування, проведеного у 2008 р. Інститутом соціології НАН України, лише приблизно кожен п'ятий опитаний (21,5 %) був задоволений своїм становищем у суспільстві; 43,1 % громадян оцінили матеріальне становище своєї сім'ї як бідне, або злиденне; 64,4 % — були не впевнені у власному майбутньому; 72,2 % — у стабільності в державі й суспільстві, а 62,9 % у тому, що ситуація в країні поліпшуватиметься. Як абсолютну зневіру й втрату надії на здатність політичних інститутів змінити ситуацію в країні можна оцінювати за такими показниками: майже половина опитаних “зовсім”, або “переважно не довіряють” Президенту України; 58,9 % — Верховній Раді України; 53,7 % — уряду; 50,7 % — місцевим органам влади; 60,9 % — політичним партіям [7].

Загалом феномен довіри — одне з найважливіших соціально-психологічних явищ, від розвиненості якого залежить стан справ у суспільстві в цілому. Так, Ф. Фукуяма наголошує на тому, що національний добробут і конкурентоспроможність обумовлені певним рівнем довіри [9].

За наведених даних, на думку науковців, важко сподіватися на конструктивну спрямованість політичної активності населення України. Як можливі можуть розглядатися різні варіанти політичної поведінки, в тому числі: протестні форми тиску на інститути влади, радше за все на боці тих чи інших політичних сил, які в умовах загострення політичної кризи в Україні активно експлуатують соціальне невдоволення населення. Події 2013–2014 рр. підтвердили це. На жаль, і на сьогодні, в силу об'єктивних і суб'єктивних причин, українські громадяни ще не готові до самостійного конструктивного обстоювання власної позиції, і не демонструють усвідомлення своїх групових чи класових інтересів.

Братимемо до уваги й те, що, можливо, найголовнішим чинником активності у полі-

тиці виступають цілісні соціально-культурні умови функціонування того суспільства, де безпосередньо відбувається процес політичної соціалізації індивіда. У XX ст., зокрема, здобула визнання концепція так званого характеру, яка в загальних рисах була подана Е. Фромом. Вона пояснює індивідуальні риси індивіда, його активність (у тому числі й політичну) так званим соціальним характером — соціокультурними умовами, особливостями способу його життя, включаючи історичну спадщину, традиції, випробувані історією конкретні форми взаємодії людини та влади. “Соціальний характер членів суспільства, — на думку Фрома, — формується під впливом його соціально-економічної структури таким чином, що їм (людям) хочеться робити те, що вони повинні робити” [5, 311–312]. Зрозуміло, що такий збіг особистісного і загальносуспільного багато в чому є бажаним, очікуваним, необхідним.

Відтак, соціальний характер у силу своєї специфіки, багатьох обставин може відігравати роль відповідного стабілізатора, символічного цементу, що зміцнює політичний режим, або протилежну роль — динаміту, збуджувального, вибухового механізму, здатного, навпаки, знищити і людину, і суспільство. Іншими словами, взаємозв'язок між соціальним характером та індивідом — процес двосторонній: як соціальний характер здатний впливати на особистість, так і особистість, у свою чергу, здатна формувати соціальний характер. Відомий український соціолог XX ст. Микита Шаповал писав так: “Коли хочемо ... говорити про особистість людини і розуміти її, то мусимо насамперед знати оточення, в якому ця особистість формувалася. З іншого боку, й особистості творять той чи інший характер оточення. ...Особистість і оточення не протилежності, а функціональна залежність. Хочете, щоб був індивід кращим — поліпшуйте оточення, а хочете, щоб оточення було краще, то поліпшуйте (виховуйте) індивідів” [8, 227].

Відтак доходимо висновку, що людський вимір політики не лише об'єктивний процес, а й надто бажаний — і для держави (суспільства), і для самої особистості. А тому дер-

жава має бути надто зацікавлена в тому, аби формувати активну громадянську позицію людини (громадянина), яка б свідомо й сумлінно брала участь у суспільному житті, різноманітних суспільних процесах. Тобто людину не слід розглядати виключно як об'єкт суспільного, виховного впливу насамперед з боку держави, а й як суб'єкт соціальних перетворень.

Іншими словами — людський вимір політики виявляється у наданні йому чітко означеного гуманістичного спрямування, що стає критерієм оцінки ефективності суспільної системи, рівному ставленні до всіх громадян держави.

Доволі влучно з цього приводу висловлювався відомий російсько-американський соціолог П. Сорокін, який зазначав: “Збираючись у дорогу, запасіться совістю, моральними багатствами. Не про високі слова кажу: вони дешеві і ніколи у такій кількості не оберталися на життєвій біржі, як тепер, а кажу про моральні вчинки, про моральну поведінку та справи. Це набагато важче, але це треба зробити, адже я не знаю жодного великого народу, який би не мав здорової моралі в діях. ... Інакше ви будете мати ту вакханалію звірства, хижацтва, здирництва, обману, брехні, спекуляції, безсовісності, той “шакалізм”, у якому ми зараз захлинаємося та видихаємося” [6, 12]. Йшлося про ситуацію з молоддю

до 2-х років ХХ ст., однак наведене побажання не втратило сенсу і нині.

Література

1. Головатий М. Ф. Людина і політика: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. Головатий. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2012. — 352 с.
2. Енциклопедичний словник з державного управління / Уклад. Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. — К.: НАДУ, 2010. — 820 с.
3. Кримський С. Проблема дефіциту людських якостей як ніколи в наші дні актуальна // День. — № 23. — 2007. — 9 лют.
4. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Academia, 1999. — 631 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабакіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
6. Сорокин П. А. Отправляясь в дорогу. Утренники. — П-г, 1922. — 471 с.
7. Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. — С. 484–638.
8. Шаповал М. Загальна соціологія. — К.: Укр. Центр духов. культури. — 1996. — 411 с.
9. Fukuyama F. Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity. — Penguin Books. — 1995. — 457 p.

Політична активність, діяльність значною мірою обумовлюється соціальною активністю особистості. У свою чергу, держава, суспільство мають готувати і спонукати людину до такої діяльності.

Политическая активность, деятельность решающим образом обусловлена социальной активностью личности. В свою очередь, государство должно готовить и стимулировать человека к такой деятельности.

Political activity is decisively due to social of a person. In its turn, the state must prepare and encourage the person to such activities.

Надійшла 15 липня 2014 р.

**ДЕРЖАВА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ПРОБЛЕМА
ВЗАЄМИН ЗАДЛЯ СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ СОЦІУМУ**

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 36–38

В останні десятиліття серйозною перешкодою суспільного розвитку виявилися неузгодження, а то й реальні протиріччя у взаємодії держави і громадянського суспільства. Розглядаються їх особливості і специфіка.

Людське життя, особливо у ХХІ ст., величезною мірою детерміноване взаєминами трьох основних суб'єктів — соціуму, держави, громадянського суспільства. Оскільки соціум — це “велика стійка соціальна спільнота, що характеризується єдністю умов життєдіяльності людей у певних суттєвих відносинах” [1, 414], то для вирішального визначення характеру й особливостей цих відносин вирішальними є взаємини між державою і громадянським суспільством. І саме тому, що “держави” і “громадянське суспільство” — це найтісніше пов'язані, поєднані феномени суспільного буття та, водночас, є достатньо різними, а то й протирічливими з огляду на облаштування життя людини, великих груп людей — націй, народів, соціумів.

Якщо соціум, суспільство — це “сукупність людей у межах ними ж здійснюваної системи соціальних дій і їх суті” [3, 113], то держава і громадянське суспільство — більш “конкретизовані”, “формалізовані” суб'єкти людського життя. Так, держава — “це спосіб влаштування життя громади (соціуму. — Авт.) на засадах публічної влади; суспільство, в якому встановлений і дотримується певний порядок, лад (насамперед за допомогою законів), завдяки чому вдається зберегти соціальну цілісність і безпеку” [7, 72]. Держава, таким чином, — це “сукупність людей і території, на якій вони проживають і суверенної у межах даної території влади” [5, 143]. У такому ви-

значенні поняття “держави” певною мірою є тотожним поняттю “країна”, хоча це також суттєво відмінні речі. Для держави, як соціального феномену, найважливішою ознакою (атрибутом) виступає організація політичної влади, що є головним інститутом політичної системи суспільства.

Громадянське суспільство — це, власне, усе, що “лежить” поза межами держави, це “система взаємодії у межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, покликані створювати умови для їх вільного розвитку” [4, 383].

За неоднозначністю наукових підходів і пояснень характеру взаємозв'язків держави і громадянського суспільства, відзначимо три основних політико-методологічних підходи до пояснення цих взаємозв'язків, кожен з яких має і “за”, і “проти”:

а) держава і громадянське суспільство — соціальні системи, що значною мірою збігаються. Оскільки і держава, і громадянське суспільство мають на меті максимальну самореалізацію людини, забезпечення її прав і свобод, то багато в чому їхня діяльність є ідентичною;

б) держава і громадянське суспільство — різні соціальні системи. Найчастіше при цьому стверджують, що первинною, домінуючою

системою є держава. Вона, мовляв, стимулює розвиток громадянського суспільства. Загалом, це достатньо хибна, суперечлива оцінка, оскільки державу утворюють люди задля кращої реалізації власних інтересів;

в) держава і громадянське суспільство — дещо різні соціальні системи. Найчастіше ведуть мову про те, що громадянське суспільство реально впливає на державу, починаючи з самого моменту її формування (утворення).

Можна акцентувати увагу на тих своєрідних рисах, що виокремлюють громадянське суспільство у країні від держави.

Перше — як прообраз “ідеальних” відносин між людьми, громадянське суспільство існує до появи (утворення) держави, а вже потім його існування не можна уявити собі у бездержавному суспільстві.

Друге. Громадянське суспільство (як взаємини між людьми, групами, як система різноманітних соціальних інституцій — груп, організацій, інституцій і т. ін.), не включаючи в себе державу, значною мірою розвивається й існує самостійно. При цьому будь-які структури громадянського суспільства (як, власне, і громадяни) перебувають у стані солідарності, змагання, конкуренції, а то й протистояння. Громадянське суспільство відстоює, захищає права людини (громадянина), стоїть на захисті демократичних засад соціального розвитку. І хоча й держава багато з вище перерахованого робить задля існування людини, соціуму, — роблять вони це з громадянським суспільством по-різному, у різний спосіб та з використанням різних засад і механізмів.

Серед багатьох оцінок стану взаємодії держави і громадянського суспільства в сучасній Україні, нам видається найбільш точною та, що подана в Аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень “Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості” (2014 р.) [6]. Автори доповіді, зокрема, зазначають: “Розвиток громадянського суспільства в Україні за останні роки, зокрема, характеризується наступними тенденціями. З одного боку, громадянське

суспільство розвивалося як незалежний й потужний чинник суспільного поступу; з іншого — держава намагалася співпрацювати з громадянським суспільством, формуючи його “зверху” [6, 4]. Дійсно, у 2012 р. було затверджено “Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні” та “План першочергових заходів з її реалізації”. До цього додамо, що потужному формуванню громадянського суспільства в Україні “зверху” сприяють Конституція України, Закон України “Про громадянські об’єднання”, окремі норми інших законів України, зокрема “Про доступ до публічної інформації”.

Поряд з таким “зверхнім процесом” формування громадянського суспільства в Україні все потужніше розвивається ініціативний, інноваційний процес “знизу”, коли самі громадяни виступають ініціаторами утворення численних організацій, об’єднань, стають в опозицію до влади тоді, коли її дії не вважають об’єктивними, правильними. Достатньо згадати широкі масові протести 2013 р., коли влада відмовилася від підписання Україною на Вільнюському саміті Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Те ж саме підтвердили і протести січня 2014 р., пов’язані зі спробою влади ввести в дію “диктаторські закони”, що були пов’язані з масовими порушеннями прав і свобод громадян України.

За статистичними даними видається, що громадянське суспільство в Україні є високо-розвиненим. Так, на 1 січня 2014 р. в Україні було зареєстровано (за даними Державної служби статистики України) 77286 громадянських організацій, 29274 профспілок та їх об’єднань, 14999 благодійних організацій, 16213 об’єднань співвласників багатоквартирних будинків та 1503 органів самоорганізації населення [2]. Статистика, з огляду на кількісні показники, досить переконлива. Однак показники рейтингу демократичного розвитку України у 2009–2013 рр. засвідчують, що навіть зростання кількісних показників громадянського суспільства не відповідає реальному стану його функціонування, загальнодемократичному розвитку. Ось ці дані:

а) “громадянське суспільство”: 2009 р. — 2,75; 2011 р. — 2,75; 2013 р. — 2,75; б) “розвиток демократії”: 2009 р. — 4,39; 2011 р. — 4,61; 2013 р. — 4,86 [6, 8].

Варто зазначити, що громадянське суспільство в Україні ще надто слабо впливає на:

- розробку і прийняття нормативно-правових актів, рішень влади та відповідних органів місцевої адміністрації;
- здійснення реформ у всіх сферах суспільного життя;
- підбір, розстановку, ротацію тощо кадрів у всіх ланках державного управління;
- розробку та здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, її геополітичні вибори і пріоритети тощо.

Відтак, взаємини Української держави і громадянського суспільства є далеко не досконалими, аби забезпечити максимально плідний діалог влади і народу, розвинути демократичні процеси у бік створення справді демократичної, правової держави.

Література

1. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. словник / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. — К.: МАУП, 2005. — 560 с.
2. Урядовий портал Державної служби статистики України. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Канке В. А. Основы философии: Учеб. для студ. сред. спец. учеб. завед. / А. В. Канке. — М.: Логос, Кно Рус, 2000. — 410 с.
4. Кулаковська І. Ю. Держава як інструмент формування громадянського суспільства // Становлення і розвиток української державності: [зб. наук. пр.] / МАУП. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2008. — 425 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
6. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості: Аналітична доповідь // Нац. ін-т стратегічних досліджень. — К., 2014. — 54 с.
7. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави / С. Г. Рябов. — К.: Тандем, 1996. — 325 с.

Держава і громадянське суспільство не є тотожними соціальними феноменами. Плідна взаємодія між ними — вирішальна умова демократизації суспільного життя.

Государство и гражданское общество не являются тождественными социальными феноменами. Результативное их взаимодействие — решающее условие демократизации общественной жизни.

State and civil society is not the same social phenomenon. The fruitful interaction between them — a crucial condition for the democratization of public life.

Надійшла 28 жовтня 2014 р.

КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 39–45

Досліджується культура політичного протесту як елемент політичної культури суспільства, розглядаються форми, цілі та витоки формування культури політичного протесту.

Зважаючи на те, що політична культура сама по собі є основною детермінантою політичного життя суб'єктів, вона виступає ще й основоположним чинником ефективності політичних та інших реформ, а також ефективності діяльності окремих суб'єктів. У зв'язку з цим і політичний протест матиме певну ефективність, дієвість, якщо він буде заснований на відповідній політичній культурі. Отже, актуальність дослідження такої проблеми, як “культура політичного протесту”, має величезний практичний і теоретичний зміст та суспільно-політичне значення.

Протягом тривалого часу у сфері аналізу культури політичного протесту йшло накопичення переважно емпіричного матеріалу і мав місце його систематичний опис.

Разом з тим, не можна не відзначити, що як відносно самостійний предмет наукового дослідження культура політичного протесту не аналізувалася. З цієї проблематики практично немає монографічних досліджень, як немає і строгих визначень, відображених у словниках та енциклопедіях. Загальновідомо, проте, що “протестні форми поведінки є складовою участі громадян у політичному житті країни. Політичний протест – це вияв негативного ставлення до політичної системи в цілому, її окремих елементів, норм, цінностей та політичних рішень у відкрито демонстрованій формі” – саме таке визначення на-

ведено в підручнику з політології колективу відомих авторів [1].

До вивчення проблем, супутніх зазначеній темі, належать роботи з теорії політичної культури, політичного протесту в його різних формах, політичної участі окремих груп населення, а також роботи, присвячені духовним елементам функціонування суспільства, духовній культурі, діяльності суб'єктів, партій і рухів.

У політичній науці широко розглядаються способи впливу на політичну систему політичної культури, що входить в систему як його складова. Але функціонування самої політичної системи значною мірою визначає модель політичної культури в цілому і культури протесту зокрема, оскільки остання безпосередньо залежить від характеру політичних відносин, інституціональної організації політичної системи, нормативних принципів, типу правлячого режиму.

Визначимо взаємовідносини культури політичного протесту як елемента політичної культури суспільства з іншими її складовими, а також форми, цілі та витоки формування культури політичного протесту.

Кожна політична система прагне відтворювати в ході політичної соціалізації такі риси політичної культури своїх громадян, які відповідають збереженню та стабільному функціонуванню цієї системи. Одним з найважливіших елементів політичної культури є

уявлення громадян про причини конфліктів і протестних рухів і про їх роль у політичному житті суспільства. Ставлення до уряду і політиків, особливості участі у виборах, протестну поведінку значною мірою можна пояснити у зв'язку з аналізом панівних в суспільстві політичних ідей, традиціями ставлення до сфери політики в цілому [2].

Набір форм та інструментів громадянської активності (*action repertoire*), — важливий показник характеру і динаміки політичної культури суспільства, перехід від протестних (захисних) дій, характерних для “реактивної” політичної культури, до дій креативних, в основі яких лежить рефлексія, а метою є як зміна політичної та культурної ситуації, так і самозміна громадянського актора.

Наведемо ці стадії:

- інформативна, або стадія “виклику”, коли держава або її окрема структура загрожує різко погіршити середовище безпосереднього проживання;

- реактивна — стихійний протест, у ході якого формується первинна ініціативна група;

- комунікативна — ініціативна група залучає місцеве населення в дискусію з виниклого конфлікту, збирає додаткову інформацію, залучає експертів та порадників зі сторони;

- перша стадія реалізації — ініціативна група намагається розв'язати конфлікт легальним шляхом, тобто через існуючі владні інституції;

- стадія рефлексії — провал цієї спроби змушує ініціативну групу переглянути репертуар своєї активності; мобілізуються прихильники для розширення коридору політичних можливостей, зокрема “прориву” на телебачення. Поступово дозріває ідея місцевої самоврядної спільноти, в критичних випадках — “комітетів громадського порятунку”;

- стадія самоідентифікації (активісти називали її стадією вироблення ідеології), або друга фаза інтенсивної рефлексії, коли стало необхідним не тільки визначити “хто ми?”, а й провести ціннісні і семантичні розмежування. Величезну роль у цьому відіграли мітинги та інші публічні дії, в ході яких проговорювалися і кристалізувалися діагностичні фрейми (від “ми — захисники наших помешкань і

дітей” до “ми — осередок самоврядного суспільства”);

- проектна стадія — розробка ініціативною групою власного проекту розв'язання конфлікту або програми поступової зміни локальної соціально-політичної ситуації. Усвідомлення необхідності співпраці з місцевою владою та господарськими структурами, спроби розширити структуру своїх політичних можливостей (розробка тимчасових положень “Про місцеве самоврядування”, просування своїх активістів на виборні посади до місцевих Рад);

- стадія повної або часткової самоорганізації у формі створення житлових кооперативів або кондомініумів, комітетів громадського самоврядування, громадських рад з житлової, екологічної та іншої політики при місцевих органах влади тощо. Ця креативна стадія знову зажадала поглибленої рефлексії, відходу від методів “прямої демократії” на користь легітимних форм дії (місцеві референдуми, лобіювання, судові тяжби, громадська експертиза). Звісно, групи різної політичної орієнтації практикували різні форми політичної дії: екологісти наполягали на професійній експертизі, анархісти — на розробці альтернативних людських поселень, патріоти — на масових діях на захист пам'яток історії та культури. Але в цілому репертуар дій цивільних ініціатив був цілком “раціонально-активістський” і в цьому сенсі надзвичайно подібний до політичної практики їх однодумців у Західній Європі [3].

Прагнення до нівелювання в господарських, соціальних справах згубно позначається на соціальній і політичній активності людей, здатність же викликати здорову змагальність у їх діяльності в рамках колективної та згуртованої праці слугує важливим проявом ефективності політичного керівництва на тому чи іншому підприємстві, в господарській галузі, територіальному регіоні.

На основі цього можна говорити, що поняття “культура політичного протесту” має містити якісну характеристику як комплексу уявлень, так і практичної діяльності різних суб'єктів у політиці.

Держава, будучи регулятором політичного життя суспільства, встановлюючи закони і правові норми, регламентуючи поведінку громадян, тим самим безпосередньо бере участь у процесі “політико-культурної творчості” [4].

Залежно від того, наскільки представницьким і легітимним є процес прийняття державних та інших політичних рішень, можна говорити про відповідність державного устрою нормам культури протесту.

Говорячи про цілі, завдання, засоби й принципи культури політичного протесту, потрібно насамперед чітко диференціювати власне культурну політику та оперативне управління поточними культуротворчими процесами як два різних рівні стратегії і тактики управління протестом.

Проблема особливостей масової свідомості сама по собі складна, мало вивчена і вимагає додаткових досліджень. Соціальне самопочуття, психологічне самовідчуття людей багато в чому залежить від економічної та політичної ситуації, яка визначає умови їхньої життєдіяльності й основні перспективи [5].

Одна з базових змінних політичної культури і, відповідно, культури політичного протесту — ставлення громадян до політичної системи (політичному режиму), ступінь її підтримки й довіри до неї.

Спробуємо знайти шляхи формування протестних рухів “знизу”. Які механізми поширення довірчих відносин?

Перший механізм — формування еліти протестного руху, інтенсивні контакти всередині якої не обмежені локальним або регіональним рівнем. Інституційними передумовами формування такої еліти є навчання в спеціальних навчальних закладах, періодичні спільні консультації і зустрічі для обміну думками, налагоджені канали інформаційного обміну.

Другий механізм — розвиток соціальної інфраструктури, що сприяє встановленню й розвитку міжособистісних відносин (створення кафе, барів, спортивних та культурно-масових організацій).

Саме відсутність або недостатній розвиток соціальної інфраструктури є однією з причин обмеженості міжособистісних відносин.

Третій механізм — інституціоналізація довірчих відносин. Інституційну позицію (профспілкового лідера, наприклад) займає людина, яка користується найбільшою довірою, нехай і має спочатку персоніфікований характер.

Нарешті, четвертий механізм — залучення засобів масової інформації. ЗМІ відіграли важливу роль у становленні робітничого руху як у цілому, так і сучасних протестних рухів. До числа функцій, які можуть взяти на себе ЗМІ, належать координація дій розрізнених спочатку локальних груп, допомогу у встановленні контактів між ними через поширення інформації про вимоги, колективних виступах, ідеологічних позиціях тієї чи іншої ініціативної групи (побудованої на міжособистісних контактах).

Визначення суб’єкта культури політичного протесту не можна обмежити лише державою та органами його управління. Суб’єкт, який здійснює культурну політику, це в першу чергу саме ж суспільство, лише скориговане державними інстанціями. Будучи одночасно і суб’єктом і об’єктом культурної політики, суспільство діє як самоорганізоване і розвивається як самостійна соціокультурна система, безперервно адаптуючись до мінливих умов буття (насамперед зміна своїх культурно-ціннісних орієнтацій, у чому стимулюючих, і зміна соціальних потреб, визначених не в останню чергу міркуваннями соціальної престижності, ідейно-ціннісними установками).

Загальновідомо, що культурні стереотипи і сформовані в суспільстві норми політичного спілкування обумовлюють найзагальніші параметри комунікації, визначаючи рамки, в яких відбуваються масові інтерактивні зв’язки та здійснюються смислові контакти широких соціальних аудиторій. Саме єдність ціннісних підстав культури дає можливість людям сприймати доволі тонкі відтінки повідомлень, трактувати складні політичні тексти, інтерпретувати приховані образи влади [6].

У 1990-ті роки склалася система влади, яка найменше думала про створення своєї соціальної бази на основі ліберальних цінностей і про створення умов для формування

основ участі політичної культури. Наслідки цих реформ у питаннях формування культури протесту відчуються і донині, хоча протистояння влади й суспільства останніми роками значно зменшилося.

Найважливіші пріоритетні цілі формування культури політичного протесту можуть бути визначені таким чином:

- всебічний розвиток системи соціально-культурних ціннісних орієнтацій людини в суспільстві, побудова нових методик, у яких національні та історичні традиції співвідносяться із завданнями соціокультурної модернізації;

- допомога населенню у становленні адекватних новим умовам параметрів способу життя і “картини світу”, національно-культурної, соціально-економічної та державно-політичної ідентичності, форм духовного самовизначення і самовираження, громадської та індивідуальної соціокультурної свідомості;

- всемірний розвиток духовно-ціннісного компонента в усіх проявах соціальних інтересів і потреб людей;

- прилучення людей до знання та інтересу до всього різноманіття культур людства, їх духовне й інтелектуальне збагачення через це знання, виховання толерантного ставлення до іншого, незвичного, виховання потреби у доброзичливій культурній взаємодії, подоланні національної, конфесійної та соціально-політичної відчуженості;

- виховання демократичного і плюралістичного світорозуміння, розуміння того, що майбутнє людства визначить гармонійне поєднання особистої свободи (як умови самореалізації кожного) з культурою (як універсальним способом узгодження загальних інтересів) [7].

Величезну роль у формуванні культури політичного протесту відіграють суб’єктивні механізми, які можна визначити і як психологічні механізми, оскільки соціальні зв’язки і відносини в процесі протесту виступають засобом переходу зовнішніх вимог у внутрішню структуру особистості, перетворення зовнішніх вимог у суб’єктивну реальність індивідів.

Механізм формування культури політичного протесту має складну структуру, в якій

політичній соціалізації відводиться найважливіше місце. Політична соціалізація забезпечує виробництво політичних орієнтацій, відповідних сформованому типу і створює передумови для творчого процесу формування цінностей нового типу культури протесту. При цьому в єдиному механізмі формування культури політичного протесту особливе місце займають інституціональні механізми, які забезпечують трансляцію політичних цінностей, норм і зразків політичної поведінки, що є стрижнем культури політичного протесту.

Виходячи з того, що існують певні співвідношення між складовими політичної культури і соціально-політичними умовами її формування, спробуємо стисло прослідкувати, які обставини могли лежати в основі культури політичного протесту. По-перше, мова йде про особливості політичної ментальності народу; по-друге, про характер змін у житті і свідомості населення, що відбувалися в перебудовний період; по-третє, про стан суспільства у постперебудовний період.

Ставлення до уряду і політиків, особливості участі у виборах, протестна поведінка значною мірою можуть бути пояснені у зв’язку з аналізом панівних політичних ідей в суспільстві, традиціями ставлення до сфери політики в цілому. Слід мати на увазі й ту обставину, що відмінності в національних політичних культурах часто проявляються незалежно від типу пануючого політичного режиму [8].

У протестному русі початку 1990-х років особливе місце займає питання про пасивність. Причини такої пасивності не пов’язані ні з віком, ні зі статтю, ні з рівнем освіти, але їх можна розділити на групи:

- по-перше, загальні структури соціалізації руйнуються. Суспільство роздроблене. Ні держава, ні школа, ні навіть нація не здатні викликати почуття належності до суспільства;

- по-друге, промислове підприємство включає людей з товариства, замість того, щоб включити їх в суспільство під впливом двох факторів: зовнішнього — загальне уявлення знижує робочу культуру і внутрішнього — завод більше не здатен відігравати певну роль у соціальній сфері;

- по-третє, неясність у визначенні загальних цінностей заважає налагодити зв'язки і знайти спільну мову між різними соціальними групами;

- по-четверте, двозначність ставлення до колективу. Незважаючи на те що колектив дискредитований як такий, слова робочих говорять про необхідність прагнення до солідарності та об'єднання для колективних дій.

Політична культура виборців включає в себе весь комплекс суб'єктивних орієнтацій відносно політики, а електоральна культура є частиною політичної і включає в себе лише ті орієнтації, які визначають позиції громадян у виборчому процесі. До них можна віднести: ідентифікацію щодо кандидатів та лідерів; тематичні або вихідні оцінки політичних подій; партійну ідентифікацію; ставлення до виборів як форми політичної поведінки.

Електоральна культура включає в себе знання про вибори, про кандидатів у депутати, їх програми, цінності та емоції, якими пояснюється поведінка виборців на виборах.

Політична культура електорату залежить від великої кількості факторів навколишнього середовища. На переваги виборців впливають такі чинники, як вік, конфесійна належність, стать, особливості первинної соціалізації. Є певні загальні тенденції поведінки окремих електоральних груп. Так, жінки в цілому менш активно, ніж чоловіки, беруть участь на виборах. Люди з вищим рівнем освіти показують найбільшу ступінь політичної участі у виборчому процесі. Абсентеїстів можна розділити на три великі групи. Першу становлять особи, які не беруть участь у виборах з об'єктивних причин (фізична неміч, раптова хвороба, інші обставини, які унеможливають відвідування виборчих дільниць). Другу становлять ті, хто, не маючи особливих підстав для невдоволення ситуацією в суспільстві і не прагнучи до серйозних змін, вважає для себе зайвим брати участь у виборчому процесі. Нарешті, до третьої входять індивіди, які негативно ставляться до існуючого порядку і / або не вірять у можливість внести корективи в політику за допомогою виборчих бюлетенів, або розглядають утримання від участі у виборах як форму нега-

тивного політичного впливу. До них примикає ще одна група абсентеїстів — голосуючих проти всіх політичних сил, які претендують на виборчі місця [9].

Звичайно, ці названі тенденції не абсолютні. Доволі часто виборець під впливом різних вражень і настроїв, невдоволений політичними партіями, різко змінює свої уподобання й орієнтації.

Політичну культуру електорату потрібно розглядати у її зв'язках:

- з політичною культурою суспільства, частиною якої вона є;
- з політичними орієнтаціями і політичною поведінкою індивідів, з політичною свідомістю суспільства;
- з політичною системою, яка створює відповідні умови для проведення виборів;
- з діяльністю різних політичних сил, їх агентів, які розробляють інформаційні та виборчі технології і, звичайно, з функціонуванням масової комунікації;
- з інституціоналізацією виборів, оскільки на цей процес особливий вплив чинить політична культура електорату [10].

Абсентеїзм можна розглядати як додаткове свідчення поглибленого відчуження громадян від влади, як прояв протестних настроїв, що зміцнилися останнім часом у суспільстві.

Чим вищим буде рівень політичної культури електорату, тим більшою вірогідність зміцнення інституту виборів. Нині в політичній культурі електорату ми нерідко стикаємось з багатьма факторами негативного характеру, тому у вчинках громадян проявляються політичний цинізм, скептицизм.

Постійна висока соціальна напруга унеможливорює реалізацію більш-менш значущої соціально-економічної програми, перешкоджає спільним діям, призводить до протистояння різних соціально-політичних сил у суспільстві, до величезних матеріальних і духовних втрат. Саме тому питанням соціальної напруженості останнім часом приділяється багато уваги.

Можна говорити про формування культури політичного протесту не тільки як комплекс уявлень, а й як сукупність навичок і вмінь, необхідних для ефективної політичної

діяльності. У рамках політичного протесту комплекс уявлень і вмінь у різних соціальних групах формується стихійно і відособлено і в ньому немає місця загальнокультурним факторам, або суспільство прагне до того, щоб політична взаємодія будувалася на загальнокультурних цінностях, вигідних для всіх.

Політична стабільність у суспільстві може бути досягнута не лише завдяки ефективній соціально-економічній політиці (якої поки також бракує), а й шляхом формування громадянського суспільства як основи макросоціальної стабільності.

У змісті політичної культури будь-якого рівня існує два відносно самостійних класи об'єктів. Перший носить стійкий характер, він представлений базовими політико-світоглядними, правовими, релігійними, ідеологічними та моральними нормами, які, по суті, характеризують культуру суспільства в цілому.

Отже, культура політичного протесту проявляється як статично, формуючи світогляд громадян, ставлення їх до влади в цілому і зокрема, уявлення про демократичні права і свободи, так і динамічно, визначаючи практичне застосування ціннісних орієнтацій і висловлюючись в акціях протесту: мітингах, страйках, абсентеїзмі.

За рахунок встановлення нових поведінкових зразків формуються нові нормативно-ціннісні орієнтації, що можуть призвести до зміни політичного режиму, державного ладу, органів і установ влади.

Література

1. 1. Конфліктологія: [Підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та

ін.; за ред. Л. М. Герасіної, М. І. Панова. — Х.: Право, 2002. — 256 с.

2. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. — К.: МАУП, 2003. — 504 с.

3. Яницкий О. Забытая страница новейшей политической истории России / О. Яницкий / Pro et Contra. — 2003. — №2. — С. 28.

4. Кілієвич О. Інституціоналізація аналізу політики в Україні / О. Кілієвич. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ipas.org.ua/old/doc/journal/2008/01/jpspm_2008_01_p004.pdf

5. Дроздовська О. М. Понятійно-категоріальний апарат масової свідомості як різновиду суспільної свідомості // Гуманіт. вісн. Запорізької держ. інженер. акад. — 2007. — № 31. — С. 44–56.

6. Дрожжина С. В. Культурна політика як проблема сучасного соціокультурного процесу: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філос. наук: спец. — 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії". — Донецьк, 2004. — 23 с.

7. Рукавишников В. О. Социальная динамика и социальная напряженность в обществе переходного периода // Демография и социология. — Вып. 11. Личность и семья в эпоху перемен. — 1994. — С. 25–43.

8. Мацієвський Ю. Від дефектної до керованої демократії? (тенденції трансформації політичного режиму в Україні після президентських виборів 2010 р.). Наук. записки ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. — Вип. 6. — С. 279–202.

9. Москалюк А. Б. Критична теорія політичних партій Мойсея Острогорського: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: спеціальність 23.00.01 — "Теорія та історія політичної науки" / А. Б. Москалюк. — Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2012. — 206 с.

10. Ілляшов Г. О. Духовні засади політичного процесу (теоретико-методологічний аналіз): Автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. політ. наук: спеціальність 23.00.01 "Теорія та історія політичної науки" // Г. О. Ілляшов. — Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — Київ, 2011. — 23 с.

Культура політичного протесту складається не лише з комплексу уявлень, а також і з сукупності навичок та вмінь, що необхідні для ефективної політичної діяльності. Розвиток і вдосконалення таких поведінкових зразків впливає, у свою чергу, на становлення відповідної нормативно-ціннісної орієнтації як фактора для вдосконалення органів і установ влади, політичного режиму, державного ладу.

Культура политического протеста состоит не только из комплекса представлений, а также и из совокупности навыков и умений, необходимых для эффективной политической деятельности. Развитие и совершенство-

вание таких поведенческих образцов влияет, в свою очередь, на становление соответствующей нормативно-ценностной ориентации как фактора для совершенствования органов и учреждений власти, политического режима, государственного строя.

Culture of political protest consists not only of complex ideas, but also from a set of skills that are necessary for effective political activity. Development and improvement of such behavioral samples affects, in turn, on the establishment of normative value orientation as a factor for improving the bodies and institutions of government, political regime, the state system.

Надійшла 20 листопада 2014 р.

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ
ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ**

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 46–49

Порушуються актуальні проблеми зміни та становлення нових політичних цінностей у процесі формування державності в Україні. Пояснюється складність, суперечливість та неоднозначність цих трансформацій, що обумовлені неоднозначністю державотворення загалом.

Саме по собі пояснення терміна “цінності” було започатковано ще Арістотелем, хоча остаточно він увійшов у філософський обіг лише у 60-ті роки XIX ст. Його авторами вважають німецьких неокантіанців В. Віндельбанда та Г. Ріккєрта. З того часу проблема розуміння значення “цінності”, “цінностей” продовжувала викликати багато неоднозначностей, а то й суперечливостей, оскільки аксеологія, або теорія цінностей (від грецьк. *axia* — цінність і *logos* — вчення), по-різному пояснює феномен “цінність” залежно від того, яка наука дає це пояснення: філософія, соціологія, психологія, політологія, педагогіка тощо. “Ціннісні феномени, — доречно акцентує увагу український дослідник В. А. Киричок, — можуть розглядатися на різних рівнях абстракції. Оскільки цінність розглядається багатьма науками, цінність можна тлумачити як понятійну конструкцію, що належить до системи різного рівня абстракції особистісної, соціальної, культурної, біологічної” [4, 992].

У зв’язку з означеним вище, варто відзначити кілька значущих положень загального характеру, які є висхідними для достатньо об’єктивного розуміння сутності цінностей.

По-перше, цінність — це найважливіший зв’язок людини з навколишнім світом, у якій людина живе, діє.

По-друге, цінність — це те, по чому будь-яка людина вивіряє значущість, важливість для себе будь-чого. Цікавим, у зв’язку з цим, є визначення поняття “цінність”, яке робить український філософ В. Безпалій. Він пише: “Цінність — це позитивна або негативна значущість (користь) об’єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи, суспільства загалом, зумовлена не їхніми властивостями, а мірою їх актуалізації у життєдіяльності людини” [5, 448].

По-третє, цінності — це базис вкрай необхідної соціальної орієнтації кожної людини. Тобто ціннісні орієнтації є віддзеркаленням у свідомості людини того, що визначається нею не інакше, як стратегічна життєва мета і загальні світоглядні орієнтири. Іншими словами, ціннісні орієнтації — це не що інше, як своєрідна диференціація людиною того, що для неї по-різному суттєве і важливе. Так, у соціології при розгляді феномену “цінності” виокремлюють: цінності-норми; цінності-ідеали; цінності-цілі (В. Ядов).

І четверте — цінності слід розглядати переважно як комплекс неповторних психологічних явищ: життєва позиція людини (Л. Божович); особистісний сенс життєдіяльності (О. Леонтьєв); різноманітні психологічні стосунки (В. Мясіщев) [4, 993].

Існують різні системи класифікації цінностей, але ми розглянемо феномен “полі-

тичні цінності” і специфіку їх трансформації в умовах формування державності, у тому числі і в сучасній Україні.

Цінності політичні — це орієнтири й регулятори політичної свідомості, політичних відносин і політичної практики [3, 752]. З одного боку, такі цінності виробляються в історичному досвіді людей, а з другого — втілюються і мають вияв як у позасуб’єктно існуючих станах політичної реальності (політичні явища, структури, процеси), так і в суб’єктивних її формах (політичні орієнтації, ідентифікації, практики тощо).

Зазначимо головне: політичні цінності можуть бути: а) предметними (влада, безпека, справедливість, демократія тощо); б) суб’єктивними (демократичні, ліберальні, монархічні, консервативні, революційні, реформаторські, соціалістичні, традиціоналістські, утопічні тощо).

Як справедливо зазначає український соціолог А. О. Ручка: “Будь-який феномен суспільної дійсності, що має значущість для сфери політики, може розглядатися як цінність політична” [3, 752].

Роль і значення політичних цінностей у житті людини, групи, соціуму (суспільства) важко переоцінити. Суть в тому, що політичні цінності багато в чому визначають характер усіх інших цінностей людини, формують її ціннісні орієнтації, “до яких належать: 1) ідеологічні, політичні, моральні, естетичні та інші оцінювання конкретним суб’єктом навколишньої дійсності й орієнтація в ній; 2) спосіб певної диференціації об’єктів індивідом за їх значущістю” [2, 123].

Порушуючи питання про специфіку формування та трансформації політичних цінностей людини, суспільства в сучасній Україні, слід брати до уваги насамперед те, що нинішній стан ціннісного світу, зокрема в Україні, вельми неоднозначний, складний і багато в чому суперечливий. В українському соціумі нині немає ціннісного консенсусу, навпаки, ціннісне поле надто розмаїте, на ньому відбувається складна “гра” корпоративних, групових та індивідуальних інтересів.

За цих обставин, за словами М. Ф. Головатого, “дослідження проблеми формування

та прояву ціннісних орієнтацій громадян, особливо в нестабільних, перехідних суспільствах, видається надзвичайно актуальним як у науковому, так і в практичному, прикладному аспекті” [8].

Слід також погодитись із влучним висловом цього вченого про те, що “вибір кожною окремою людиною позиції і відповідної лінії поведінки у суспільно-політичному житті залежить від загальної та політичної орієнтації. У свою чергу, політична орієнтація — це уявлення людини про відповідну її потребам мету політичної діяльності, а також про засоби досягнення цієї мети” [9].

Люди по-різному ставляться до політики. Одні цікавляться нею і беруть активну участь в її практичній реалізації, інші ставляться до неї безсторонньо, а дехто взагалі байдужий до політики і не цікавиться нею.

Інтерес, особисте ставлення людини до політики зумовлені багатьма факторами (вік, стать; соціальний, сімейний стан; кланові, групові, національні традиції; інформованість; рівень освіти, культури, інтелекту тощо). Загалом можна погодитися з такою типологією політичних ролей [10]:

- звичайні громадяни (об’єкт політики, політичних процесів);
- рядові члени суспільства, які непрямо залучені до політичної практики як члени профспілок, виробничих колективів тощо;
- громадяни, які належать до виборчого органу, а також є активними членами певної політичної організації;
- громадський, політичний діяч, який досить активно займається практичною політичною діяльністю;
- професійний політик, для якого політична діяльність є головною в житті;
- політичний лідер як найвища інстанція (загальнодержавний, загальнонаціональний лідер).

Серед сучасних українських дослідників проблем політичних цінностей, їх трансформації, слід відзначити В. Андрущенка, Е. Афоніна, О. Бабкіну, І. Варзара, В. Василенка, В. Горбатенка, А. Гордієнка, Н. Жабінець, Ф. Кирилюка, В. Климончука, В. Козьму,

В. Корнієнка, Г. Кресіну, А. Левенця, В. Лизанчука, Н. Мазіну, М. Михальченка, Л. Нагорну, М. Обушного, А. Пашука, М. Пірен, П. Сліпця, С. Телешуна, Н. Черниш, Ю. Шайгородського, М. Шульгу, Ю. Щербакову та ін., розвідками яких ціннісні категорії досліджуються в просторах таких царин, як політична культура, ідеологія, свідомість, ідентичність тощо [6, 7].

Підкреслимо, що формування політичних цінностей людини, громадянина в сучасній Україні відбувається в процесі:

- зміни ціннісних орієнтацій людини загалом (перехід від комуністичної ідеології до ліберально-демократичної);
- політичного впливу політичних цінностей інших суспільств, передусім постіндустріальних, інформаційних;
- яскраво вираженого впливу як світового, так і суто українського мультикультуралізму [1];
- реальної потреби посилення національно-патріотичного виховання громадян України, насамперед молоді [7].

Зрозуміло, що базисною засадою формування політичних цінностей людини, громадянина України була й залишається орієнтована модель держави (у майбутньому) з її парадигмальними ознаками в усіх сферах життя — економічній, політичній, соціальній, духовній тощо. Те ж саме можна казати і стосовно моделі політичної системи суспільства, яка прямує до ліберально-демократичної, правової, суверенної державності.

Відтак, трансформація політичних цінностей у будь-якій державі — процес безперервний, багатоаспектний, складний і, навіть, недостатньо прогнозований. Він детермінований також у часі, реальному стані державності, що склалася в конкретній країні. Це як об'єктивний, так і суб'єктивований процес, до якого мають відношення усі суб'єкти суспільного процесу і соціальних перетворень.

Особливе місце в процесі формування політичних цінностей, у тому числі в сучасній Україні, займають основні суб'єкти політичного життя, відносин і процесів. Саме з таких позицій вбачається перспектива у розв'язанні розглянутої вище наукової проблеми.

Література

1. Абдулкеримов Торгул. Проблемы мультикультурализма в современных социокультурных измерениях: Автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филос. в области гос. упр.: спец. — государственное управление / Торгул Абдулкеримов. — К., 2014. — 22 с.
2. Головатий М. Ф. Соціологія молоді: Курс лекцій / М. Ф. Головатий. — 2-ге вид. переробл. і допов. — К.: МАУП, 2006. — 304 с.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / Уклад. Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. — К.: НАДУ, 2010. — 820 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
5. Культурологічний словник / За ред. В. І. Рожка, О. В. Антонюка. — К.: НМАУ. — 464 с.
6. Морозов А. С. Трансформація політичних цінностей та орієнтацій молоді України: зовнішньополітичний аспект: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук: спец: 23.00.03 "Політична культура та ідеологія" / А. С. Мороз. — К., 2012. — 19 с.
7. Шовкошитний В. Ф. Національно-патріотичне виховання в контексті українського державотворення: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філос. в галузі політол.: спец. "Політологія" / В. Ф. Шовкошитний. — К., 2005. — 19 с.
8. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. — К.: МАУП, 2003. — 504 с.
9. Головатий М. Ф. Політична психологія: Навч. посіб. / М. Ф. Головатий. — К.: МАУП, 2001. — 136 с.
10. Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. — 2-ге вид., допов. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2010. — 296 с.

Проблема формування політичних цінностей в сучасній Україні має здійснюватися з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних процесів, притаманних суспільству, що трансформується.

Проблема формирования политических ценностей в современной Украине должна осуществляться с учетом объективных и субъективных процессов, присущих обществу, которое трансформируется.

The problem of formation of political values should be based on objective and subjective processes inherent in a society which is transformed.

Надійшла 18 липня 2014 р.

ГЕОПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧЧЯ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 50–55

Ситуація, що склалася у міжнародній політиці, економіці, соціальній сфері життя суспільства нашої планети, є дуже складною та обумовлена багатьма факторами. Зокрема, нерівномірним розподілом природних ресурсів, їх вичерпанням та важким видобуванням, складними кліматичними умовами. Все це впливає на умови існування суспільства в тих чи інших регіонах, тому питання міжнародної міграції населення під тиском геополітичних умов на сьогодні є дуже важливим.

Наприкінці ХХ ст. уряди багатьох країн почали усвідомлювати невідповідність усе складнішого характеру нинішніх потоків мігрантів, це привело до переоцінки міжнародних інструментів у сфері міграції. Результати праці, зробленої під егідою Комісії Організації Об'єднаних Націй з прав людини, відзначають незадовільне забезпечення державними органами прав людини щодо мігрантів у більшості регіонів світу на тлі повідомлень про зростання проявів расизму, ксенофобії та інших форм дискримінації відносно іммігрантів, нелюдяного та принизливого ставлення до них.

Упорядкована міжнародна міграція може мати позитивний вплив як на країни походження, так і на країни, що приймають мігрантів. Міграція також може сприяти передачі навичок та культурному збагаченню. Велика більшість мігрантів робить значний вклад у розвиток приймаючих їх країн. Водночас у багатьох країнах походження міжнародна міграція тягне за собою втрату людських ресурсів, а в приймаючих їх країнах вона може призвести до економічних труднощів та соціально-політичного напруження [1, 39–40; 2, 25].

Але зважаючи на громадську думку, а також на думку осіб, які впливають на політику,

дотримання прав людини мігрантів не є вже таким важливим обов'язком, як і дотримання прав людини для власних громадян. Також свідчить про перевагу антимігрантських настроїв і той факт, що суспільства країн перебування приписують мігрантам більш низький правовий та соціальний статус. Схвильованість поширенням масштабів дискримінації мігрантів, неналежного та жорсткого поводження з ними, про яке доповідають уряди країн, з яких від'їждять мігранти, а також неурядові організації, що займаються проблемами прав людини, привели до створення Комісії Організації Об'єднаних Націй з прав людини робочої групи урядових експертів у сфері прав мігрантів, завдання якої збирати всю інформацію, що має відношення до справ інформації про існуючі перепони до ефективного та всебічного захисту прав людини-мігранта та розробляти рекомендації із посилення пропаганди, захисту та здійснення прав людини-мігранта [2, 24; 5, 320–323].

Динаміка народонаселення та реструктуризація економік сприяють більш чіткому усвідомленню особами, які відповідають за прийняття рішень, ключової ролі, яку відіграють міжнародні мігранти у задоволенні попиту на робочу силу в конкретних секторах та в підтримці міжнародних зв'язків, необхід-

них для функціонування глобальної економіки. Внаслідок цього зростає число урядів, які усвідомлюють той факт, що міжнародна міграція є невід'ємною складовою процесу розвитку та функціонування сучасних економік. Але з початком фінансової кризи 2007 р., та наступної економічної кризи відбулося зростання безробіття в глобальних масштабах, особливо у розвинених країнах, які є основними пунктами для міжнародних мігрантів. Аналітичних даних про вплив кризи на міграцію небагато. У 2010 р. кількість мігрантів з країн, що розвиваються, які живуть в інших країнах, що розвиваються, — 73 млн, та кількість мігрантів з країн, що розвиваються, які живуть у розвинених країнах — 73 млн — практично рівне. На сьогодні загальна кількість осіб, які проживають за межами країн народження, досягло найвищого за всю історію рівня — 214 млн людей, тоді як 10 років тому ця цифра була лише 150 млн. У міграційний обіг втягнуто 3,1 % населення з 218 країн світу. Відсоткове співвідношення мігрантів широко змінюється по країнам. Країни, що мають високий відсоток мігрантів — Катар (87 %), ОАЕ (70 %), Йорданія (46 %), Сінгапур (41 %), Саудівська Аравія (28 %).

Але що ж впливає на посилення міграційних процесів? Це — подальша глобалізація економік, зростання економічної розбіжності між багатими та бідними країнами, різниця у соціальних, політичних та релігійних свободах між країнами, можливі політичні та цивільні конфлікти, прогресуюча деградація навколишнього середовища та інші важливі фактори [8, 13].

Розглянемо детальніше, що ж таке є міграція? Міграція — пересування людей, пов'язане з переселенням на нове місце проживання. В умовах глобалізації пересування людей стали не тільки більш інтенсивними, а й більш різноманітними. На сьогодні до міграції усе частіше відносять тимчасові пересування населення, пов'язані з працею, навчанням, туризмом, комерційною діяльністю. Міграції можуть бути внутрішньодержавними та міждержавними. До міжнародних міграцій відносять пересування населення, які відбуваються між континентами, охоплюють

кілька держав, мають істотний вплив на соціально-економічний та демографічний розвиток країн та міст. Роль міграції у формуванні населення та розвитку економік все більше посилюється. Враховуючи все це, ХХІ ст. можна назвати “сторіччям міжнародної міграції”.

В умовах глобалізації зростає зацікавленість до взаємних та погоджених дій у сфері міграції, про що свідчить поява нових консультативних процесів, таких як Генеральна комісія по міжнародній міграції, у складі якої було створено ядро з 22 країн з метою розгляду міграційних проблем на рівних засадах між країнами, що розвиваються, та розвиненими державами.

Одним з головних факторів світової міграції є глобалізація, яка посилюється з року в рік. У більшості випадків це, звичайно, міжнародні економічні фактори, які впливають на рішення про міграцію: наявність вигідних робочих місць, більш високий рівень заробітної плати, низькі податки в країні, що приймає, та відсутність можливості реалізації себе в країні, з якої від'їжджають [3, 805; 7, 265].

Також важливим фактором, що обумовлює сучасні глобальні міграції, є диспропорція у демографічному розвитку. У багатьох економічно розвинених державах чисельність населення почне скорочуватись у передбачуваному майбутньому. Наприклад, в Японії кількість населення в найближчі 20 років скоротиться на 16 млн осіб. Подібні тенденції відбуваються і в Західній Європі — населення Німеччини зменшиться на 4 млн осіб. Також скоротиться чисельність населення в Австрії, Бельгії, Фінляндії, Франції, Греції, Італії, Португалії, Іспанії. Загалом чисельність населення і далі скорочуватиметься, що зумовлено зменшенням народжуваності. Зниження народжуваності обумовлено змінами репродуктивних основ та зниженням цінності сім'ї та дітей, змінами способу життя людей та втягненням жінок у суспільне життя.

Скорочення народжуваності на тлі збільшення тривалості життя призвело до змін у віковій структурі населення. В економічно розвинених країнах на літніх людей у віці від 60 років та старше припадає 21 % населення.

У світі цей показник становив лише 11 %, а в країнах, що розвиваються, трохи більше 8 %. До “найстаріших” країн світу можна віднести Японію, Італію, Німеччину, Швецію, Грецію, Австрію тощо. Збільшення частки людей старших вікових груп створює додаткове навантаження на пенсійні та соціальні системи, що може призвести до значних соціально-економічних криз. Процес старіння населення характерний для багатьох економічно розвинених держав, до того ж супроводжується зниженням частки молоді. Це відбивається на системі освіти, яка не отримує звичне число учнів та студентів. Для збереження мережі освітніх установ можливе залучення на навчання іноземних учнів та студентів з інших регіонів та країн. Саме цим шляхом нині пішли багато економічно розвинених країн, які розвернули програми залучення іноземних студентів [2, 26–27; 6, 110–111].

Багато економічно розвинених держав тривалий час намагались механічно поповнити чисельність населення мігрантами, насамперед трудовими. Та на сьогодні міграційна політика економічно розвинених держав стає все більш жорсткою щодо некваліфікованої робочої сили, вона віддає перевагу людям з високою кваліфікацією та іноземним студентам. Крім того, все більшу увагу вони приділяють демографічній політиці, що спрямована на стимулювання народжуваності та підтримку сімей з дітьми. У більшості економічно розвинених країн, які перебувають у стані демографічної кризи, запроваджується демографічна політика, спрямована на підвищення народжуваності.

Динаміка, що склалася під час демографічних процесів, у перспективі змінить перелік країн-лідерів за чисельністю населення. До середини ХХІ ст. у число найнаселеніших держав мають всі шанси увійти Туреччина, Єгипет, Іран, Таїланд, Конго. Самі по собі такі зміни, можливо, не мали б такої значущої загрози для світової цивілізації, якби не економічна прірва, що збільшується між економічно розвиненими країнами та країнами, що розвиваються.

Як важкий та важливий наслідок геополітичних факторів, що впливають на міжнарод-

ну міграцію населення, є нелегальна трудова міграція. Під цим терміном маються на увазі люди, які в'їжджають в країну або працюють у ній без належного дозволу влади, їх називають по-різному: незаконними, підпільними, нелегальними мігрантами, або особами з не врегульованим статусом [8, 26]

Особливо слід відзначити такі поняття, як “нерегульована міграція”, “контрабанда”, “трафік”, “торгівля людьми”.

Згідно з протоколом про запобігання торгівлі людьми (2000 р.), особливо жінками та дітьми, та покаранням за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, термін “торгівля людьми” означає — здійснення з метою експлуатації вербовки, перевезки, передання, покривання або отримання людей шляхом погроз, силою або іншими видами примусу, викрадення, обману, зловживання владою для здійснення отримання вигоди однією особою над іншою.

Вищезгаданий нормативний документ визначає “контрабанду мігрантів” як забезпечення з метою отримання, прямо або опосередковано, якої-небудь фінансової чи матеріальної вигоди, незаконного в'їзду у будь-яку державу особи, яка не є громадянином або не проживає на території цієї країни.

До причин, які сприяють міжнародній нелегальній міграції, слід також віднести:

1. Глобалізація — поширення інформації, що сприяє зростанню обсягів телевізійних передач та використання мобільних засобів. Пересуватись на великі відстані стало легше, ніж у минулому. Глобалізація сприяла підвищенню рівня життя у промислово розвинених країнах, до того ж, це супроводжувалось поглибленням нерівності як у світовому, так і в національному масштабі. Цей процес також зробив внесок у скорочення бар'єрів міжнародної торгівлі та світовому пересуванню капіталу. Все це не супроводжувалось якимись політичними діями по ускладненню міграції.

2. Соціально-економічні труднощі в країні виїзду: відсутність досвіду міграції, послаблення правового режиму у сфері соціального захисту громадян, відсутність засобів по

легалізації міграційних потоків та підписанні міждержавних угод.

3. Соціально-економічні тенденції у приймаючих країнах: недоліки у використанні та реалізації трудових стандартів у країнах, що приймають мігрантів; відсутність моніторингу робочих місць, особливо в маргінальних секторах економіки, таких як сільське господарство, домашнє обслуговування, секс-індустрія; висока зацікавленість інвестора у великому доході, у складі якого відрахування у соціальні фонди займають незначну частку або зовсім відсутні [4, 95–96]

Таким чином, існує загальна зацікавленість усіх суб'єктів міжнародного ринку праці у тому, щоб нелегальна трудова міграція існувала та продовжувала існувати: держава прийому та ті, хто працевлаштував, мають у великій кількості робочу силу “без претензій” на високий рівень доходів та виплати необхідних соціальних допомог.

Іншою проблемою є відсутність статистики із питання міжнародної міграції з будь-якої причини, тому що вона збирається силовими структурами і через це недосяжна на міжнародному рівні або подається з перекрученої точки зору.

На думку експертів Глобальної комісії із міжнародної міграції, подання даних по нелегальній міграції — це щось на зразок “палиці на два кінці”. З одного боку, чисельність нелегалів, безумовно, значна, та їх присутність викликає негативну реакцію у ЗМІ, які в кожному мігранті бачать існуючу загрозу суспільству. З другого боку, якщо ці дані розглядати у відповідному контексті, то нелегальну міграцію немає необхідності вважати проблемною, якою її найчастіше представляють.

Міжнародна жіноча міграція є невід'ємною частиною сучасної світової економіки. Дані ООН підтверджують, що жінки стали досить значною категорією в міграційних потоках — у 2005 р. жінки-мігранти становили половину (49,6 %) всього контингенту мігрантів.

За останні 40 років жінки мігрують як і чоловіки, у більшості своїй поєднуючись з чоловіками у таких приймаючих країнах, як Австралія, Канада, Нова Зеландія, США.

Можливість отримати роботу у Франції привертає все більшу кількість освічених жінок з місцевих районів Сенегалу. Активно переміщуються також медичні сестри з Нігерії у Саудівську Аравію, а з Гани, Південної Африки та Зімбабве у Канаду, Велику Британію та США.

Робота домашньої служниці є одним з найбільших секторів, що стимулюють міжнародну міграцію працюючих жінок.

Усі ці фактори стимулювали масові потоки жінок з країн Азії, Латинської Америки, Карибського басейну, а нині — все більше жінок з країн Африки. Наприклад, в Іспанії майже 50 % іммігрантів становить домашня прислуга. Більшість азіатських домашніх працівників відправляються на Близький Схід, де достатньо високий рівень добробуту стимулює попит.

Глобалізація породила стрімке зростання індустрії розваг та сексу. Вона забезпечує додаткові канали міграції для жінок, хоча здебільшого внаслідок відсутності інших можливостей.

Усе більша й більша кількість жінок-спеціалістів — викладачів, медичних сестер, вчених, технічних працівників, власників компаній — їдуть за кордон, незважаючи на те, що чимало з них зіштовхуються з проблемами щодо підтвердження кваліфікації.

Самостійна зайнятість дає можливість жінкам поєднувати роботу з сімейними обов'язками та створює запобіжні заходи щодо дискримінації або експлуатації на робочих місцях [2, 23–25; 7, 212–215].

У міжнародній практиці розрахунку міграції переміщення студентів та стажерів виокремлюють у самостійну категорію, тому що ця міграція виконує конкретну соціальну функцію, пов'язану з інтернаціоналізацією освіти та розвитком високопрофесійних ресурсів, які представляють, по суті, інтелектуальний глобальний капітал суспільства. Ця міграція класифікується як тимчасова, обмежена проміжком часу, необхідним для проходження навчального курсу. Такі мігранти отримують спеціальні студентські (не імміграційні) візи, які передбачають право в'їзду в супроводженні членів родини та обмежени-

ми можливостями працевлаштування. Таким чином, освітня міграція — це один з динамічно розвинених міграційних потоків.

Географія потоків студентів відображає направленість загальних міграційних потоків та має свої особливості. Величезний вплив на неї мають культурно-лінійні фактори. Основна частина студентів прямує в англо-німецько-франкомовні країни. Інтенсивна міграція студентів у Європейському континенті обумовлена такими факторами: географічна близькість, відкритість кордонів, наявність угод між університетами, уніфікація освітніх стандартів, програм, розповсюдженість практики зарубіжного стажування, надання стипендій та матеріальних пільг студентам при подібному обміні, а також наявність у ЄС освітніх центрів зі світовою популярністю. До того ж, малі держави, які не мають різноманітних за спеціалізацією систем освіти, найчастіше відрізняються більш високою мобільністю студентів та особливо аспірантів, які після завершення навчання планують залишитись працювати у провідних дослідницьких центрах [3, 276, 847].

На сьогодні першочергова увага приділяється міжнародній міграції, з її складною взаємодією багатьох соціальних, економічних та політичних факторів, та її наслідкам у національній та міжнародній політиці більшості держав. Останніми роками чимало держав відчують серйозну занепокоєність через проблеми міграції.

Основною інформаційною базою для аналізу тенденцій та перспектив міжнародної міграції слугує Глобальна база даних із міграції, що підтримується Відділом народонаселення Департаменту з економічних та соціальних питань ООН.

Отже, до основних геополітичних факторів, які сприяють міжнародній міграції населення на початку ХХІ ст., належать: глобалізація, соціально-економічні, політичні, зростання економічної розбіжності між багатими та бідними державами, розрив у соціальній, політичній і релігійній волі, громадянські та політичні конфлікти, прогресуюча деградація навколишнього середовища. Усе це змушує людей шукати більш сприятливі умови для свого належного життя.

Література

1. Аннан К. Міжнародна міграція та розвиток: Доповідь Генерального секретаря ООН на 16 сесії Генеральної Асамблеї ООН. — Нью-Йорк, 2006. — 45 с.
2. Всесвітня доповідь по освіті 2006: зрівняння світової статистики у галузі освіти. — Монреаль: Ін-т статистики ЮНЕСКО, 2006. — 38 с.
3. Дугін А. Основи геополітики. — М: АРКТОГЕЯ-центр, 2000. — 928 с.
4. Івахнюк І. В. Міжнародна трудова міграція. — М: Економічний ф-т МГУ, ТЕІС, 2005. — 288 с.
5. Колосов В. А. Геополітика та політична географія / В. А. Колосов, Н. С. Міроненко. — М: Аспент-прес, 2001. — 479 с.
6. Рязанцев С. В. Вплив міграції на соціально-економічний розвиток Європи: сучасні тенденції. — Ставрополь: Книжкове вид-во, 2001. — 180 с.
7. Рязанцев С. В., Ткаченко М. Ф. Світовий ринок праці та міжнародна міграція. — М: Економіка, 2010. — 303 с.
8. Щербакова Є. М. Міжнародна міграція: тенденції та перспективи // ДемоскопWeekly. — № 399–400. — 2009.
9. Юдіна Т. Н. Соціологія міграції: Посіб. для вузів. — М: Академ. проект, 2006. — 24 с.

Міграція населення є важливою проблемою у внутрішній та зовнішній політиці великої кількості розвинених країн та країн, що розвиваються. У структурі цього питання слід розглядати як фактори, що впливають на міжнародну міграцію — глобалізація, соціально-економічні, політичні, так і групи населення, які найбільш схильні до міжнародної міграції, шляхи впливу на ці групи, їх спрямованість. Узгоджене міжнародне врегулювання міграції державами має сприяти налагодженню та стабілізації світових взаємовідносин.

Миграция населения является важной проблемой во внутренней и внешней политике большого количества развитых и развивающихся стран. Аспектами рассмотрения вопроса миграции являются такие факторы, как глобализация, социально-экономические и политические отношения, а также группы населения, которые наиболее склонны к международной миграции, их демография, пути воздействия на эти группы, направленность миграционных потоков. Согласованное международное урегулирование миграции государствами должно способствовать налаживанию и стабилизации мировых взаимоотношений.

Migration is a greatest challenge in the internal and external policy a inordinate amount of developed and rapidly emerging countries. In the structure of this challenge should be viewed as factors that impact international migration — globalization, socio-economic, political ties, and group the population that are most inclined to international migration, the ways to influence the these groups, their direction. Agreed international regulation of migration by States should contribute towards the stabilization of the world relationships.

Надійшла 26 серпня 2014 р.

ГЕЙДАР АЛІЄВ ЯК ФУНДАТОР ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ АЗЕРБАЙДЖАНУ

Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 56–61

Аналізується роль Гейдара Алієва як фундатора зовнішньополітичної стратегії Азербайджану. Відстежуються головні принципи міжнародної політики постсоціалістичного Азербайджану, розроблені Загальнонаціональним лідером Гейдаром Алієвим.

Азербайджанська Республіка, з перших днів її незалежного існування, прагне посісти гідне місце в сучасній системі міжнародних відносин і тим самим відстояти та забезпечити свої національні інтереси.

18 жовтня 1991 р. було проголошено незалежність Азербайджанської Республіки, новій державі потрібно було повністю перебудувувати внутрішню та зовнішню політику. Здійснення цього надзвичайно важливого завдання ускладнювалося серйозними політичними та економічними проблемами, які були суттєво обтяжені вірменським сепаратизмом у Нагірному Карабасі і військовою агресією Вірменії. Молодій азербайджанській дипломатії потрібно було залучити світове співтовариство для підтримки у боротьбі з вірменськими агресорами та сепаратистами, паралельно з цим необхідно було створити умови для політичної та економічної інтеграції країни у геополітичний простір, забезпечити територіальну цілісність і безпеку держави.

Ситуація ускладнювалася ще й тим, що в країні панувала важка економічна і політична криза, у сфері зовнішньої політики був відсутній послідовний курс, спрямований на зміцнення позицій молоді Азербайджанської Республіки. Керівники держави, які представляли Народний фронт, не були готові до проведення виваженої зовнішньої

політики, їх безвідповідальні, а іноді й провокаційні заяви, пов'язані з міжнародними, регіональними та міждержавними відносинами, заподіювали велику шкоду міжнародному іміджу країни.

Обставини докорінним чином змінилися після того, коли президентом країни був обраний Гейдар Алієв. Ще в жовтні 1993 р. у своїй інавгураційній промові він заявив: “Одним з основних завдань на шляху зміцнення незалежності республіки є грамотна, компетентна зовнішня політика, яка дає можливість відстоювати інтереси Азербайджану на міжнародній арені” [1].

Відмінною рисою азербайджанської зовнішньої політики від політики більшості країн СНД є те, що її стратегічні принципи були розроблені і сформульовані Загальнонаціональним лідером азербайджанського народу Гейдаром Алієвим ще на початку 1990-х років, з урахуванням геополітичного становища і національних інтересів країни, головні принципи якої є актуальними і нині. Серед найголовніших варто відзначити: повага до міжнародного права, шанобливе ставлення до суверенітету інших держав, вирішення всіх спірних питань мирним шляхом, розбудова взаємовигідного економічного, наукового та культурного співробітництва, зняття державою всіх обмежень, всіх перешкод на шляху розвитку міждержавних зв'язків.

Гейдар Алієв державну зовнішньополітичну концепцію пов'язав зі зміцненням ролі Азербайджану як мосту, що з'єднує Схід із Заходом, Північ з Півднем, побудував концепцію, яка лягла підвалиною модернізації у самій збалансованій формі, зв'язав її з глобальними тенденціями міжнародного розвитку [2].

Втілення в життя цієї стратегії вимагало розбудови державних органів зовнішніх відносин, чіткого визначення їх ролі в системі державної влади. Потрібно було також зайняти достойне Азербайджану місце у міжнародній спільноті, розробити та впровадити в життя енергетичну стратегію країни.

Усі ці завдання були здійснені під безпосереднім керівництвом Гейдара Алієва.

1 січня 2001 р., у своєму зверненні до азербайджанського народу у зв'язку зі вступом людства у нове століття і третє тисячоліття, Гейдар Алієв підкреслив, що країна за роки незалежності “прагнула встановити, розвивати з усіма державами світу рівноправні, взаємовигідні зв'язки, ефективно використовувати ці зв'язки як для зміцнення міжнародних позицій Азербайджану, так і для розвитку економіки, науки, культури республіки” [3, 143], наголошуючи при цьому, що зовнішня політика Азербайджану, який встав на демократичний шлях розвитку, відображає в собі всі досягнення світового досвіду, загальноприйняті цивілізовані міжнародні норми [4].

Визначаючи пріоритети зовнішньої політики Азербайджану, Гейдар Алієв серед головних з них виділяв ґрунтовну розбудову взаємовідносин із своїми найближчими сусідами: Росією, Туреччиною та Іраном. Вказував він і на необхідність налагодження й розвитку взаємовигідних відносин з провідними державами світу, такими як США, Великобританія, Китай, Японія, Франція, Німеччина, Італія.

Гейдар Алієв одним із ключових завдань міжнародної політики Азербайджану вважав необхідність зайняти достойне місце в системі міжнародних багатосторонніх відносин. Пріоритет він надавав насамперед універсальній міжнародній організації, а саме ООН, регіональним — ОБСЄ, Раді Європи, Європейському Союзу, відносинам Азербайджану

з Євроатлантичним Союзом, Організацією Ісламська Конференція, міждержавним — участь країни в СНД та ГУАМ.

Виконуючи ці настанови Президента, азербайджанська дипломатія активно діє в Організації Об'єднаних Націй, де основна увага Баку акцентується на врегулюванні вірмено-азербайджанського конфлікту відповідно до Статуту ООН, використанні трибуни цієї авторитетної організації для донесення до світової спільноти своєї позиції. Азербайджан активно співпрацює зі спеціалізованими структурами ООН у галузі науки, культури, охорони здоров'я, використовуючи потенціал ООН для поступального розвитку економічної та соціальної сфер республіки.

Азербайджанська Республіка стала повноправним членом ООН на 46-й сесії Генеральної асамблеї ООН, що відбулася в березні 1992 р. [5]. З перших днів членства у цій універсальній міжнародній організації Баку активно використовує її можливості для встановлення та розширення взаємовигідних зв'язків Азербайджану з державами світу, а також зміцнення міжнародного іміджу держави.

Виконуючи настанови Гейдара Алієва, зовнішнє політичне відомство Азербайджану, який опинився в умовах гострої інформаційної блокади в результаті вірменської агресії, повною мірою користується можливостями ООН для більш об'єктивного і повного інформування міжнародної громадськості про перебіг процесів в країні та регіоні.

Розпочинаючи з 1993 р. Азербайджан приєднався до цілого ряду міжнародних правових документів із забезпечення прав людини, тим самим створив потужну базу для більш повного захисту інтересів республіки. У ці роки азербайджанська дипломатія, з допомогою дружніх країн, систематично виносить на обговорення Ради Безпеки ООН питання, пов'язані з агресією Вірменії проти Азербайджану. У результаті були прийняті чотири резолюції, що підтримують територіальну цілісність Азербайджану, вимагають беззастережного виведення окупаційних військ із захоплених територій і повернення біженців у місця постійного проживання.

Великим досягненням молодого азербайджанської дипломатії було і те, що в той період Генеральний секретар ООН виступив з сімома заявами, в яких вимагав забезпечити територіальну цілісність і суверенітет Азербайджану, однозначно підтримав зусилля Мінської групи, спрямовані на мирне врегулювання нагірно-карабахського конфлікту.

Слід відмітити, що під керівництвом Гейдара Алієва, починаючи з середини 1993 р., відносини Азербайджану з ООН набули нового імпульсу, їм стали притаманні комплексний підхід, системність, дії офіційного Баку в Нью-Йорку носили послідовний та передбачуваний характер. Запропонована президентом зовнішньополітична концепція Азербайджану, головною ідеєю якої стала реалізація збалансованої, багатовекторної дипломатії, сприяла посиленню ролі країни в ООН.

Ці зв'язки отримали подальший розвиток завдяки участі Президента Азербайджану в сесіях і ряді інших засідань Генеральної Асамблеї ООН та проведених ним численних зустрічей. Так, Гейдар Алієв вперше у вересні 1994 р. взяв участь у 49-й сесії Генеральної асамблеї ООН і з трибуни цього авторитетного міжнародного форуму довів до світової громадськості позицію Азербайджану, пов'язану з цілим рядом глобальних питань.

Важливу роль у поглибленні співробітництва Азербайджану з ООН відіграв візит генерального секретаря ООН Б. Бутроса-Галі в Баку в жовтні 1994 р., під час якого Гейдар Алієв докладно ознайомив високого гостя з суспільно-політичним та економічним життям Азербайджану, тяжкими наслідками вірменської агресії. Б. Бутрос-Галі пообіцяв керівнику держави, що різні організації ООН активізують свої зусилля для надання країні підтримки у розв'язанні існуючих проблем.

Президент Азербайджану Гейдар Алієв, який брав участь у проведеному в жовтні 1995 р. спеціальному урочистому засіданні Генеральної Асамблеї з нагоди 50-річчя ООН, звернувшись з високої трибуни цієї структури до держав світу, виклав принципову позицію Азербайджанської держави з глобальних проблем, а також закликав до активізації між-

народних зусиль для запобігання вірменській агресії.

Президент Гейдар Алієв у своєму виступі у вересні 2000 р. на саміті тисячоліття ООН відзначив важливу роль цієї міжнародної організації в захисті миру і безпеки на планеті, ще раз виклав позицію Азербайджану щодо запобігання регіональним конфліктам, у тому числі вірмено-азербайджанському нагірно-карабахському, підкреслив необхідність проведення в цій організації реформ, спрямованих на подальшу активізацію діяльності ООН у розв'язанні проблем, з якими зіткнулося людство [6].

Азербайджанська держава налагодила широкі зв'язки з ООН, використовує різні методи і засоби співпраці. Для плідного здійснення цього процесу Азербайджан приєднався до ряду важливих міжнародних договорів. Сфера охоплення цих договорів відкриває нові можливості для розв'язання проблем, що виникають у зв'язку з сучасними суспільно-політичними, соціально-економічними та іншими сферами життя Азербайджану.

Одним із важливих напрямів взаємодії з ООН є співробітництво Азербайджану з різними органами цієї міжнародної організації. Вірменська військова агресія спричинила важкі гуманітарні проблеми, що спонукало Азербайджан активізувати дипломатичні зусилля зі встановлення широких та стійких зв'язків з Верховним комісаріатом ООН по біженцям, Дитячим фондом (ЮНІСЕФ), Програмою розвитку та іншими структурами.

Гейдар Алієв одним із важливих напрямів зовнішньої політики країни вважав інтеграцію Азербайджану в європейський правовий простір (ОБСЄ, Рада Європи, Європейський Союз). Діяльність азербайджанської дипломатії у цих головних європейських структурах спрямована як на налагодження співпраці в галузі демократизації та прав людини, так і в сфері забезпечення безпеки в регіоні. Зокрема, Азербайджан бере активну участь у діяльності ОБСЄ, активно співпрацює з Мінською групою ОБСЄ з врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту.

25 січня 2001 р. Азербайджан офіційно став 43-м членом Ради Європи. Таким чином,

ось уже більше тринадцяти років країна є повноправним учасником цієї організації. На сьогодні Азербайджан успішно виконує взяті на себе зобов'язання перед Радою Європи, постійно інформує членів РЄ про вірмено-азербайджанський конфлікт і розраховує на сприяння цієї організації у якомога швидшому його мирному врегулюванні.

Гейдар Алієв бачив великі перспективи у співробітництві Азербайджану з Європейським Союзом. Відносини Баку і ЄС нині будуються в рамках програм, що охоплюють різні напрями діяльності цієї організації. Зокрема, ці програми покликані сприяти економічним та соціальним реформам, створенню транспортно-комунікаційного коридору Схід–Захід, розвитку інфраструктури регіону. Найбільшими є програми ТАСІС, ТРАСЕКА і ІНОГЕЙТ. В рамках цих програм ЄС виділив протягом останніх 10 років Азербайджану фінансову допомогу в розмірі 970 млн євро [7]. На сьогодні ТРАСЕКА профінансувала 62 проекти Технічного сприяння загальною вартістю 105 млн і 14 інвестиційних проектів на суму 52 млн євро [8]. Таким чином, політика “Нового сусідства” Європейського Союзу відкрила перед Азербайджаном нові можливості співпраці з цією структурою.

У військово-політичній стратегії Гейдара Алієва значне місце приділяється відносинам Азербайджану з НАТО. Північноатлантичний Альянс зацікавлений у розвитку відносин з Азербайджаном, що зумовлено передусім вигідним геополітичним положенням республіки. Причому, одним з пріоритетних завдань НАТО в регіоні є забезпечення безпеки нафтопроводів і газопроводів. З 2005 р. Азербайджан здійснює з НАТО програму індивідуального плану дій партнерства (ІПДП). Ця програма охоплює політичну й оборонну сфери, а також сферу безпеки [9].

Активною є участь Азербайджану в інтеграційних угрупованнях на пострадянському просторі (СНД та ГУАМ). Азербайджан вибрав для себе максимально незалежний формат взаємодії в рамках СНД, підписуючи тільки ті угоди, які цікаві Азербайджану, або ті, за якими існує чітка стратегія реалізації. Азербайджан ініціював у 1997 р. створення

нової міждержавної структури — ГУАМ, в яку на сьогодні входять також Грузія, Україна і Молдова. Основним завданням ГУАМ є створення сприятливих умов для плідної і довготривалої економічної кооперації з транскавказьким транспортним коридором, Захід–Схід, Схід–Захід.

Гейдар Алієв зробив дуже багато для того, щоб Азербайджан за роки незалежності зайняв достойне місце в ісламському світі. Як світська, мусульманська країна, держава створює всі можливості для міжрелігійної та міжетнічної толерантності. Століттями тут проживали в мирі і злагоді мусульмани та християни, іудеї та представники інших релігій [10, 84].

Нині Азербайджан демонструє приклад релігійної терпимості й поваги до інших культур та національних традицій. У цьому контексті слід розглядати відносини Азербайджану з Організацією Ісламська Конференція (ОІК), членом якої країна стала у 1992 р. Гейдар Алієв вимагав від дипломатії Азербайджану активно використовувати можливості Організації для зміцнення міжнародних зв'язків, розвитку взаємовигідного співробітництва в економічній, політичній та гуманітарній сферах. Виконуючи ці настанови, Баку і сьогодні активно використовує можливості країн, які входять до ОІК, у справі врегулювання нагірно-карабахського конфлікту.

Азербайджанська дипломатія активно співпрацює з дипломатами країн ОІК у різних міжнародних організаціях. Стало традицією узгоджувати позиції делегацій ісламських країн з принципових проблем на різних міжнародних форумах та конференціях.

Зовнішньополітична стратегія, розроблена і реалізована Гейдаром Алієвим, у XXI ст. успішно продовжується та приумножується новим Президентом країни Ільхамом Алієвим. Завдяки продуманій та виваженій внутрішній та зовнішній політиці, Азербайджан на сьогодні відрізняється від інших країн Кавказького регіону політичною стабільністю, що ґрунтується на принципах демократії та права; завдяки втіленню в життя ринкових правил, стрімко зростає економіка країни. Усе це створило гарні умови для зміцнення

міжнародних позицій Азербайджану як в регіоні, так і у світі.

Ефективне використання багатих запасів нафти та газу Азербайджану є також одним із пріоритетів зовнішньої політики країни. “Енергетична стратегія Азербайджану”, яку свого часу розробив та втілює у життя Загальнонаціональний лідер Гейдар Алієв і яку успішно реалізує президент Ільхам Алієв, стала основним елементом енергетичної політики держави.

Знаковим з точки зору міжнародних перспектив країни став підписаний 20 вересня 1994 р. “Контракт століття” з експлуатації нафтових родовищ в азербайджанському секторі Каспійського моря. “Контракт століття” та підписані пізніше численні нафтові контракти поглиблювали інтеграцію Азербайджану в світове співтовариство, демонстрували готовність країни створити потужне підґрунтя для побудови взаємовигідних відносин.

Азербайджан, з точки зору географічного положення, має дуже важливу геостратегічну позицію на стику Європи та Азії, через територію країни проходять транспортні та енергетичні коридори Схід–Захід і Північ–Південь. Практично мова йде про те, якщо Азербайджан буде вести правильну політику у цій царині, то в нього є шанс стати енергетичним та інфраструктурним центром регіону.

У цьому контексті потрібно згадати і Бакинську міжнародну конференцію по відновленню історичного Шовкового шляху. У цьому надзвичайно важливому міжнародному форумі, який відбувся 7–8 вересня 1998 р., взяли участь лідери 32-х держав та 13-ти громадських організацій, її рішення відіграли ключову роль у подальшому економічному розвитку як Азербайджану, так і регіону в цілому.

Упровадження в життя досягнутих в столиці Азербайджану домовленостей створили можливості для поновлення Великого Шовкового шляху в рамках програми ТАСІС — ТРАСЕКА ЄС. І вже сьогодні країни, що розташовані у транспортному коридорі Європа–Кавказ–Азія, активно використовують його можливості для розвитку, більш раціонального використання їх економічних можли-

востей, поглиблення багатостороннього економічного співробітництва.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що завдяки мудрості та далекоглядності Загальнонаціонального лідера Гейдара Алієва Азербайджан виробив та реалізовує ефективну зовнішню стратегію. Створена їм зовнішня політика незалежної держави слугує національним інтересам держави, зміцненню міжнародного авторитету Азербайджану, підвищенню його іміджу. Цей політичний курс гідно відповідає на нові виклики глобалізованого світу, створює гарні можливості для подальших позитивних зрушень усередині країни. Позиція Азербайджану у світовій політиці виважена та передбачувана, країна за невеликий період часу стала авторитетним міжнародним гравцем у регіоні, з нею рахуються і в усьому світі.

Нині президент Ільхам Алієв продовжує зовнішньополітичний курс Гейдара Алієва та веде країну до демократії та процвітання.

Література

1. *Навстречу к грядущему дню. “Наследие Гейдара Алиева”.* — Международная Электронная Библиотека. — Баку, 2004. — С. 27.
2. *Асланов Аслан. Гейдар Алиев — архитектор и созидатель современного независимого Азербайджана / Аслан Асланов.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://news.day.az/politics/400997.html>
3. *Алиев И. Г. Каспийская нефть Азербайджана / И. Г. Алиев.* — М.: Известия, 2002. — 712 с.
4. *Алиев Гейдар. Азербайджан на пороге XXI века и третьего тысячелетия / Гейдар Алиев // Возрождение-XXI век.* — 2001. — № 1–2 (35–36). — С. 34.
5. *Azorbaycan.* — 1992. — 3 mart.
6. *Ахмедов Э. Курс внешней политики Гейдара Алиева и современная геополитическая реальность // Журн. “Халг”.* — № 122. — Июнь 2012. — С. 6.
7. *German T. Corridor of Power: The Caucasus and Energy Security // Caucasian Review of International Affairs.* — 2014. — Vol. 2 (2). — P. 17.
8. *The European Union and its Neighbours.* — P. 605.
9. *Гусейнов В. Каспийская нефть. Экономика и геополитика.* — М.: Олма-Пресс, 2002. — 384 с.
10. *Геоистория Каспийского региона и геополитика современности / П. Г. Дарабади.* — Баку: Элм, 2002. — 192 с.

На конкретних прикладах підтверджено тезу про те, що саме президент Азербайджану не лише опрацював головні складові зовнішньої політики країни, а й втілював їх у життя. На підставі проведеного аналізу доведено висновок про важливу роль Гейдара Алієва у ствердженні міжнародного авторитету Азербайджану та створенні його позитивного іміджу в світі.

На конкретных примерах подтвержден тезис о том, что именно президент Азербайджана не только доработал главные составляющие внешней политики страны, но и внедрил их в жизнь. Учитывая проведенный анализ, доказана важная роль Гейдара Алиева в утверждении международного авторитета Азербайджана и создании его позитивного имиджа в мире.

Concrete examples confirm that the President of Azerbaijan not just elaborated main elements of the foreign policy, but also implemented them into the life. Basing on this analysis the author comes to conclusion about important role of Geidar Aliev in strengthening international prestige of Azerbaijan and creating its positive image.

Надійшла 29 жовтня 2014 р.